

STRAHOTNA MUČENJA U LOGORIMA BOBANOVIH USTAŠA

Činjenice izrečene u romanu "Stolac, virtualni zavičaj", su izvorni pokazatelji zbivanja i različitih ponašanja sudionika tih zbivanja u Stocu i izvan njega. Mehmed Dizdar je u četiri organski povezane cjeline – Uspomene, Svjedočenja, Ima li nade i Pogovor – literarno oblikovao ono što se dešavalo prije, u toku i nakon grozomornih zločina izvršenih nad mirnim, ljudskošću i duhovitoću obdarenim žiteljima drevnog grada Stoca. Mehmed Dizdar, ustvari plastično i životno govori o svojim viđenjima i viđenjima drugih aktera događaja, govori o slijedu psihosocijalnih tokova i o ljudskom i neljudskom ponašanju pojedinaca u tri sekvence vremena: vremenima djetinstva i mladosti, vremenima progona, mučenja i ubijanja i o vremenima razoračenja, osjećanja bezizlaza i preferenciji nepravde. Iz svega, na izvornim podacima dokumentiranom romanu Stolac, virtualni zavičaj, izvire lajt motiv djela: traganje

za istinom. Autor uvijek vjerno slijedi, u sebi utkanu, potrebu govorenja istine. Vidljiva je kada piše o dražima i nestašlucima djetinstva i mladosti. Očita je i kada opisuje tokove grozomornih zbivanja i ponašanja osoba sklonih animalnom sadizmu, osoba ponesenih zabludama o svojoj vjerskoj i nacionalnoj superiornosti. Autor ostaje vjeran istini i kada otkriva izvore nesporeda i konflikata između nevinih stradalnika, s jedne strane i predstavnika međunarodne zajednice i "nadobudnih", "vrhovnih" i lokalnih, lidera, s druge strane. Traganje za istinom utkano je i u dirljivim opisima mučeničkog hoda i posrtanja protjeranih, u kricima silovanih žena, u pogledima nevinih zatočenika ustaških logora, u naslućujućem smrtnom rafalu namijenjenog Bošnjacima "u živom zidu".

Djelo M. Dizdara ne govori samo o racionalno odbojnim, ljudskom umu neshvatljivim i o emocionalno duboko potresnim zbivanjima, već i o vjerovatnim ishodom ranije, u glavi Tuđmana i njegovih sljedbenika, iskonstruisanih programa istrebljenja Bošnjaka iz prostora u kojima stoljećima žive. Na jednom mjestu autor reljefno ilustrira stvaranje psihološke atmosfere za opravdavanje planiranog genocida nad Bošnjacima: "Četnici bili samješteni u crkvi na Crnici, katoličkoj, zna se. Kad su se po-

vlačili, prižegli. Svi to znaju. A oni odmah optužili Kovačiće, Balvace i ne znam koga sve nisu od komšija. Da ti pamet stane. I onda shvatiš, ali kad se uklopi dosta činjenica i kad događaji postanu odgonetka. Trebalo je sav hrvatski narod uvjeriti da su im Bošnjaci najcrnji neprijatelji, da im rade o glavi, da im pale svetinje i tako ga navući u zločinačku politiku i genocid koji HDZ planira davnih dana, a istovremeno treba opravdati i ono što će se kasnije desiti; zločin neslučenih razmjera. Bilo je to u HDZ debelo zacrtano." Autor sagledava i dublje razloge ubijanja, mučenja i progona njegovih sugrađana. U "Nešto kao raspletu" autor ističe da je, u njegovom rodnom mjestu, u pitomom gradu Stocu "srušeno sve što je imalo bošnjačku i srpsku aromu. Bošnjaci su protjerani i zatočeni u logore, mnogi su maltretirani i ubijeni, a svi opljačkani. Srbi su znali režiju pa sami otišli. Valjda je tako trebalo ostvariti projekat "predziđa kršćanstva", hrvatskog ili katoličkog ili katoličko-hrvatskog".

Opisi stvarnih zbivanja se čine nestvarnim, prizori nasilja u mračnim, krvlju i izmetom ispunjenim bezizlaznim rupetinama Dretelja i Heliograma se doživljaju kao nešto što se može samo u horor filmskim scenama vidjeti. Hvalospjevno uživanje nasilnika u bolnim kricima muče-

nih Bošnjaka ostavlja, u dušama čitalaca, duboke usjekline. Izdvojiti ćemo iz iskaza logoroša, koje je zabilježio i analizirao autor, samo neke. Ilustracije iskaza tih očevidaca načina tjelesnog i psihološkog mučenja rječito govore o strahotama koje su doživljavali Stočani i drugi zatočnici u logorima, u Šantićevoj ulici i u vlastitim kućama u kojima su oni i njihovi precij živjeli stoljećima. Iskaz doktora Mehmeda Kovačevića o uvjetima u jednom od hangara Dretelja, u samici, je autentični opis življenja logoraša u kojima bi i tvor brzo skapao. "Policijaci me izveli, naredili da idem prema brdu, a otuda su stalno dolazili krici i zapomaganje. Pred tom samicom čovjek leži potrbuške. Naredili i meni da tako legnem. Otvoriše vrata, odmakoše one što su unutra bili kod vrata i ubaciše nas. Samica 6x6, puna. Šezdeset i više ljudi. Onaj ulaz odvojen komadom zida s jedne i druge strane, a u sredini prolaz, pun izmeta i mokraće. Tu se vršila nužda. Ja sam se tu smjestio jer je samo tu bilo mjesto. Nikad ni jedan stražar nije ušao u tu samicu. Takav je bio smrad. Kad bi nekog izvodili, otvorili bi vrata, bacili kamen i koga pogodi, taj ide van. Znali smo da će na žici dobiti mazu, ali niko nije nikad pokušao da sakrije kako je njega pogodio kamen." Iskazi svjedoka ukazuju i na druga, strahotna mučenja i sadistička ubijanja za-

točenika. Logoraš Garo, u iskazu o svojim doživljajima, navodi da je, u jednoj prilici, određen da skupa sa nekoliko drugih logoroša iskopaju rake i u njih zatrpaju mučki ubijene Bošnjake. Nakon okončavanja naredbi, Garo izjavljuje: "Nisu mogli jesti ni piti. Nisu mogli prestati misliti. Noćima su neki sanjali i blahnjivali se, kako su jednom Panduru, onom dvo-metrašu, otpale obje noge kad su ga ponijeli u hladnjaču "Parkova" iz Mostara. Nisu mogli da ne ispitaju i saznaju kako je ubijen tako što su ga svezali, postavili uz jedan zid i automobilima udarali u nj dok mu nisu skršili sve kosti i zgnječili ga". Jedan od zatočenika logora u Dretelju, u iskazivanju svojih doživljaja, kaže: "A ti si taj što je saradivao sa četnicima", uzviknu, a u glasu mu zadovoljstvo, a meni predznak belaja. Odmah me izvadio iz stroja i odmah mi priđe jedan mladić i počeo... Brzo sam pao, sav u krvi. Na naredbu sam jedva ustao i vidio dva reda policajaca. Narediše mi da idem između njih. Sjetih se nekih knjiga i filmova o Golom otoku. Sijevali su kundaci, šake, noge. Samo sam rukama zaštićivao lice i nastojao što brže proći. Čudno, ali bol nisam osjećao iako mi je žuta majica bila potpuno crvena". Šefik Kovačić, u opširnom iskazu o sebi, opisuje kako su ga mučila dva nasilnika, dva bojovnika: "Kad se malo ispuhaše, narediše mi

da pravim sklekovne. I dok sam uzdignut od zemlje, oni krhaju nogama u stomak i prsa, jedan s jedne, a drugi s druge strane. Kad bih klonuo digli bi me i nastavili šakom. Valjda radi promjene uzeše nekakav kruškov štap, graninu podebelu..."

Mehmed Dizdar, logoraš, istraživač uzroka nasilja u njegovom rodnom gradu i daroviti literarni analitičar, u svom djelu "Stolac, virtualni zavičaj", uvodi nas i vodi u prohujača, bezbrižna vremena djetinstva i mladosti, ali i u kojima se naziru rudimenti onoga što će kasnije doći. Zlo koje je tinjalo, a koje će se u danima divljanja hrvatskih soldata ulicama Stoca ispoljiti na do tada, u dugoj povijesti Stočana, neviden način. Većina nije mogla ni slutiti da su malo čudnija i neobična ponašanja Hrvata predznaci dolazećeg zla. Tek kada je, na brutalan i surov način, počeo proces ostvarivanja monstrumne ideologije sadržane u rušenju i paljenju bošnjačkih domova, progonima, mučenjima i ubijanjima nehrvata, Bošnjaci su shvatili svoju naivnost i vjeru u svoje komšije. Djelo M. Dizdara, sažetim hronološkim opisima zbivanja, misaonim bogatstvom izvornih dijaloga, plastičnim odslikavanjem nadmenog i sadističkog ponašanja glavnih aktera zločina, identifikovanjem ideologa hrvatskog etnocentrizma i mržnjom nadojenih pripadnika HVO postroj-

bi, govori jezikom istine a ne jezikom laži koji je i tada, kao i sada, dobio prevagu nad jezikom istinitosti. Autor ne ostaje samo na, zaista, izvrsnom literarnom oblikovanju doživljenog i spoznatog, već nastoji i da ukaže i na dublje korijene u kojoj su začetnici, podstrekači i neposredni izvršioc i zločina našli podsticaj i opravdanje za svoja zločinačka djela. *Opisi, iskazani razgovijetnim, sažetim i racionalno uvjerljivim jezikom darovitog pisca, sadržani u analiziranim iskazima onih koji su preživjeli jeziva tjelesna i psihička mučenja Bobanovih poslušnika, "havajaca" kako su ih nazivali Stočani, govore i o prizorima spontano ispoljenog prkosa, o prizorima osobnog trpljenja bola do granica neshvatljivih za nasilnika kao i o ispoljenoj odvažnosti pojedinaca u momentima svjesnog očekivanja pojačanih zlostavljanja ili pak smrti koja je, iz takvih ponašanja stradalnika, najčešće slijedila. U jednom, od brojnih umjetnički lijepo oblikovanih dijaloga, izrazitije je iskazan smireni, prkosni i hrabri otpor žena. Nasilnici su očekivali da će žene, koje su istjerane iz svojih domova, drhtati i plakati pred njima, pred bahatim i "pobjedničkim zanosom opijenih" soldata, a doživjeli su sasvim suprotno reagiranje. Dijalog između zločinaca i Azize Dokare uvjerljivo govori o tome: "Azizi Dokara su došli i kažu: "Ubili smo ti muža i sina." Kaže: "Neka ste." Kažu: "Ubili smo ti i mla-*

deg." "Neka ste." "Sve smo ti pobili." "Neka ste, platićete i vi. I vas će neko. Neće to ovako do vijeka."

Suočen sa onim što i on kao i drugi vide autor se s pravom pita: Ima li nade? Da li će princip pravičnog i pravednog zaživjeti? Da li će začetnici, propagatori i izvršioc i genocida nad Bošnjacima i dalje mirno šetati ulicama grada Stoca u kojem su, prije 11 godina, sijali mržnju i progonili autohtone žitelje, palili njihove kuće, uništavali njihova vjerska i kulturna znamenja, zatirali tragove njihovog, od "pamtivijeka" održavanog, životnog prostora? Da li će u Stocu zavladati ono što je ovaj grad činilo uvijek onim što on jest i što jedino treba i može biti: grad vjerske i nacionalne tolerancije, grad respekta duhovnog i stvaralačkog, grad urbane ljepote i stoljetne drevnosti? Da li će nosioc i progona, mučenja i ubijanja Bošnjaka biti procesuirani? Neshvatljivo da se danas, na razne načine, pokušava racionalno opravdati zločin, želi se pokazati da nije bilo genocida, da su jednako krivi i nasilnici i žrtve, da nije u pitanju agresija Republike Hrvatske na BiH, već da se radi o konfliktu između Muslimana i Hrvata i koji je rezultirao iz pretenzija Bošnjaka. Neistine će carovati sve dok začetnici, nosici i izvršioc i zločina ne osjete intimnu potrebu za izvinjenjem ili dok se ne stvore takve

društvene okolnosti u kojima će zločinci ispoljiti potrebu za priznanjem vlastitih nedjela i to ne formalno, već iz stvarno shvaćene i doživljene potrebe za priznanjem. Bez iskrenog pokajanja i osjećanja grižnje savjesti izvršilaca zločina i genocida, nema ni ostvarenja onoga što Stocu najviše treba: vladavina zakona.

U romanu "Stolac, virtualni zavičaj" M. Dizdar je izrekao uvjerljivu istinu. Naravno da nije mogao, a pogotovo literanim jezikom, iskazati spletove mnogih okolnosti koji su odigrali u vremenima o kojima autor piše, ali je sigurno da je došao do važnih spoznanja o činocima na osnovu kojih se danas može nepristrano govoriti o važnim zbivanjima i ponašanjima ljudi u njima. Ali ostaje odgovora na pitanja zašto su komšije, ali naravno ne sve, prihvatili put grozomornog nasilja radi ostvarenja onoga što nikad nije bilo samo njihovo i zašto i danas opravdavaju zločine koji se zaista ne mogu opravdati. Naredne analize i nova ostvarenja će vjerovatno odgovoriti na duboko ljudska pitanja da li je nasilnik, "havajac" vršio zločine jer mu je neko naredio da tako čini ili je on to činio iz unutrašnje potrebe za nasiljem, za ubijanjem, mučenjem i progonom pitomih i stvaralačkim i humanim porivima obdarenih Stočana?

Kasarna Dretelj – U ovom skladištu nafte nedaleko od Čapljine bilo je ukupno zatočeno blizu 5.000 Bošnjaka (u svakom hangaru oko 1.400). Oko 700 žena i starijih u jednom danu je dovedeno u ovaj logor. Najslavnija jedinica HVO-a u Čapljini – brigada "Knez Domagoj", koju su sačinjavali Bošnjaci – razoružana je, skinute su im uniforme i zatvoreni su u ovu bivšu kasarnu.

Mehmed Dizdar: "Stolac, virtualni zavičaj", Mostar, 2006.). Na promociji koja je održana 20. 1. 2009. godine u Bošnjačkom institutu, saopšten je tekst "Strahotna mučenja u logorima Bobanovih ustaša". Promotori: doc. dr. Marko Vešović, Jasmina Musabegović, književnik, prof. dr. Ismet Dizdarević i autor knjige Mehmed Dizdar. Tekst je objavljen u časopisu *Most* (broj 203, 2006.) pod naslovom "Okupacija sa stravičnim zločinima" (Mehmed Dizdar: "Stolac, virtualni zavičaj", 2006.).

“BUKAGIJOM” OKIVANI I MALJEVIMA UBIJANI

Knjiga “Bošnjaci u jasenovačkom logoru” je knjiga koja nas, tekstom, fotosima, zvaničnim spisima i autentičnim iskazima jasenovačkih mučenika, vraća u ranije dane naših stradanja. Vraća nas u prošlost u dane Drugog svjetskog rata, vraća nas u vremena divljanja i nasilja ustaša u koncentracionom logoru Jasenovac, u mjesto masovnog stratišta i mučilišta. U njemu su, u skladu sa zakonskim odredbama o “zaštiti arijevske čistoće i časti hrvatskog naroda”, nemilosrdno mučeni i ubijani Srbi, Jevreji i Romi. Ali, ne samo oni, već i “nepoćudni” Hrvati i Bošnjaci. Blizu hiljadu Bošnjaka antifašista, ali ne samo antifašista već i onih koji nisu imali ni pojma o komunizmu podvrgnuti su tjelesnoj i psihičkoj torturi i, najčešće, nakon toga ubijani i to ne metkom već maljem ili kamom. Mučeni su i ubijani i pored izjave poglavnika NDH Ante Pavelića da “Muslimani Hrvati nisu samo dio hrvatskog naroda; oni su jedinstve-

na sastavna srčika hrvatskog naroda. Bosna nije pripojena Hrvatskoj, nego je Bosna Hrvatska, središte i težište hrvatskog naroda i Nezavisne Države Hrvatske.” Ante Pavelić je “dobrućudnim” izjavama da je on “prva slova naučio u mektebu, koja mu je pokazao starac hodža, pred kojim smo u prvom razredu na podu sjedili, tridesetak djece, svi muslimani, osim mene “da sebe prikaže kao odanog poštovatelja islama. Međutim, njegova i njegovih sljedbenika stvarna namjera, sadržana u “Zakonskoj odredbi o prijelazu jedne vjere u drugu”, je bila suprotna. Nastojali su da dobrovoljno i, češće, prisilnim mjerama ostvare što veći broj prelaza muslimana, kao i pripadnika drugih vjeroispovijesti, na katoličku vjeru. Mjere koje su izvršitelji zločina u Jasenovcu, posebno fra Filip Majstorović, poduzimali su očiti primjer takvih nastojanja.

Mučitelji zatočenika Dretelja, Heliodroma i inih ustaških logora, formiranih u toku agresije Hrvatske na BiH, su sinovi ili unuci krvnika jasenovačkog logora ili brojnih ustaških, redarstvenih kazamata. Iskazi preživjelih logoraša i dokumenti o zlodjelima ustaša u Jasenovcu i ustaškim logorima koji su, pedest godina kasnije, otvoreni u Hercegovini uvjerljivo ukazuju na identična ponašanja krvnika. Vidljivo je da su zločini, iz-

vršeni u dva različita vremenska perioda, rezultirali iz istih nehumanih, fašističkih izvora i da su usmjereni u ostvarenju istih ciljeva: tjelesno i psihičko ubijanje Bošnjaka. *Zločinci su, razrađenim oblicima tjelesne i duševne torture nastojali i da povrede osobno dostojanstvo Bošnjaka, da ospore vrijednost njihovog vjerskog i nacionalnog individualiteta i da ih ponize “ništavilom”, kako su govorili, njihove vjerske i nacionalne pripadnosti i prisiljavanjem Bošnjaka na ponašanja koja su oni odredili pokazu da su Hrvati, kako su tvrdili ideolozi i izvršitelji zločina, nosioci “uzvišene” i “pravovjerne” vjere i “plemenite” i “časte” nacionalnosti.*

Knjiga Nihada Halilbegovića “Bošnjaci u jasenovačkom logoru” je pouzdani izvor činjenica o patnjama i umiranjima Bošnjaka zatočenika jasenovačkog logora i ponašanjima ustaša sadističkih mučitelja. Autor, na sadržajima autentičnih izjava preživjelih logoraša i iskaza zločinaca u toku sudskog procesa, arhivskih dokumenata i originalnih ilustracija grozomnog ubijanja, traga za mogućim razlozima ljudskom umu neshvatljivog nasilja. Nalazi ih, što je potpuno opravdano, u odanosti komandanata i osoblja logora Jasenovac ideologiji njemačkog fašizma i nakaradnoj doktrini o Bošnjacima Ante Pavelića. Vidljivo je, takođe, da Nihad Halilbegović naslućuje i moguće elemente psi-

hosocijalnih razloga. U ponašanju nekih od glavnih izvršitelja jasenovačkih zlodjela, u ponašanju Maksa Luburića, Ljube Miloša, fra Miroslava Filipovića – Majstorovića, i natporučnika ing. Hinka Pičilia, se otkrivaju poremećaji u njihovim strukturama ličnosti, u ispoljenim sadističkim sklonostima, u destruktivnim agresivnim porivima kao izrazima potisnutog osjećanja inferiornosti i u racionalnom uvjerenju da su njihova zlodjela pravedna djela. Osobno osjećanje pravednosti izvršenog zločina reljefno ilustrira fra Miroslav Filipović – Majstorović iskazom pred Zemaljskom komisijom za utvrđivanje zločina riječima: “U Jasenovcu sam bio kao ustaški časnik i upravitelj logora od konca lipnja 1942. godine do kraja listopada 1942. godine. Priznajem da sam lično kod javnih strijeljanja ubio oko 100 zatočenika logora Stara Gradiška. Isto tako priznajem da su se za vrijeme moga upraviteljstva u logoru vršila masovna ubijanja u Gradini... U Gradini se ubijalo maljem, i to tako da bi žrtva morala sići u iskopanu jamu, našto je slijedio udarac maljem u glavu odstraga. Osim toga se ubijalo strijeljanjem i klanjem. Kada su se vršile likvidacije žena i djevojaka u Gradini, znam da su se nad njima vršila silovanja. Za moje vrijeme, po mom računu, likvidirano je u logoru Jasenovac 20 do 30 hiljada zatočenika.”

Preživjeli logoraši su ukazivali i na ponašanja zločinaca koja su psihološki pokazatelji njihovog poimanja svojih zlodjela. Grozomorna mučenja i svirepa ubijanja nisu doživljavali kao zločine koji su nespojivi sa ljudskom prirodom i vjerom u Boga, već kao velike i uzvišene činove. Na jednom banketu na kojem su zločincima dijeljene srebrene i zlatne medalje za uspjehe u mučenju i ubijanju zatočenika logora Jasenovac, Ljubo Miloš je slavospjevno izjavio: "... i tako smo vam mi u ovoj godini ovdje u Jasenovcu poklali više ljudi nego Osmanlijsko carstvo za cijelo vrijeme boravka Turaka u Evropi".

Šta je mogao očekivati Bošnjak dolaskom u Jasenovac? Sigurno ne ono što je u ustaškoj propagandi ponavljano. Sigurno ne rad, red i mir, već smrt i to odmah nakon ulaska u logor ili nakon kraćeg ili dužeg življenja u uvjetima užasa. Samo smrt i to, najčešće, od malja, davljenja, lomljenja kostiju i... Sadržaji službenih zapisnika Anketne komisije za utvrđivanje ratnog zločina, koje autor citira, potresno govore o tim užasima: "...da zločini počinjeni u po zlu čuvenom logoru Jasenovcu jednom od najzloglasnijih mučilišta i klanja zatočenika ne samo u našoj zemlji nego uopće u Evropi, po svojoj aktivnosti, po načinu i perverzности izvršenja, po broju i opsegu nadilaze sve što i

najbujnija fantazija može zapamtiti. Okrutnost pokazuje karakteristiku najdivljijeg sadističkog izivljavanja, pa doista samo psihopatološki elementi mogu da objasne sve ono morenje glađu i žeđu zatočenika u posebnim ćelijama krletkama, zabijanje čavala pod nokte, rezanje živog mesa, a zatim solenje rana, upotrebljavanje vagine kao pepeljare za cigarete i otpatke... spaljivanje živih ljudi u pećima za pečenje cigle, odrezivanje spolnih uda, bacanje djece u zrak i dočekivanje na bajonete, lomljenje kostiju, davljenje u Savi itd."

Usmeni ili (i) pismeni iskazi, sticajem okolnosti preživjelih zatočenika Fahrudina Fahrije Ajanovića, Salema Resulovića i Fuada Midžića, otkrivaju dubinu tragedije zatočenih Bošnjaka. Njihovi iskazi su činjenice o džehenetskoj stvarnosti logorske atmosfere, o sadističkim, krvožednim i osobno inferiornim spodobama u ljudskim oblicima ali i o kolonama izmučenih i izgladnjelih logoraša koji hod završavaju ubistvom maljem ili sjekirom, davljenjem ili rjeđe, konopcem i metkom. Fuad Midžić je ostao u životu, jer su ustaše, posebno ing. Hinko Pičili, od njega, kao inženjera hemije, očekivali da izvrši analizu tečne masti radi pravljenja sapuna. Riječi Fuada Midžića, nakon spoznaje o porijeklu sirovine, rječito govore o monstrumskim pla-

novima šefova Ustaške nadzorne službe: "Tri puta sam se do sada izvukao ispod malja sigurne smrti. Bio sam ostavljen u životu do daljnog jer, eto, trebalo je kemičara. Sama misao da se ekstraktira mast iz kostiju, pa svejedno što su to učinile ustaše, bila je užasna, jeziva. Ni mrtvim, trulim kostima ne daju mira. U kakve smo kandže zapali. Misao da se je ekstrahirala mast iz kostiju pokojnih naših drugova mučenika, možda i kostiju dr. Ozrena Novosela, Danke Ozme, Slavka Brila (napredni intelektualci-ljekari, umjetnici), to je bio užas nad užasima. Tu bi svaki čovjek poludio, ali zatočenička duša je nadživjela već toliko tih strahota, naučila je da gleda u oči i najstrašnije smrti, da gleda i doživljava i najgroznije kanibalizme. I uprkos toga što sam već bio na granici ludila, javljao se imperativ, doći k sebi, ostati hladan na sve grozote, ostati živjeti i osvetiti se! I došlo je vrijeme osvete..."

U opširnom videozapisu Salem Resulović opisuje osobne tegobe kroz koje je prošao on i drugi logoraši, o hrani koju se dobivali oni čije je smaknuće odloženo (jela se "rijetka, rijetka supa od kukuruznog brašna") i prizore svakodnevnih grupnih ubijanja i sadističkih izivljavanja pojedinaca. Kratki izvodi iz opširnog iskaza Salema Resulovića reljefno ilustriraju

prizore masovnog odvođenja zatočenika u smrt i primjere individualnog sadizma. Skelom ustaše "prevoze više od 300 zatočenika i u blizini nas u jednoj kući, kasnije smo saznali da je to kuća seljaka Pere Bukića, tu bi ove koje su dovezli vezivali četvericu po četvericu, prvo ruke na leđima žicom, a onda opet žicom gore u laktima. I kada bi to bilo gotovo oni bi tu kolonu potjerali i kolona bi nestajala tamo u šipražju, šumi koja je bila dalje od ovog sela. Tada nam je postalo jasno da oni cigani koje smo mi zatekli kopaju tamo grobnice za zatočenike koji se u to vrijeme veoma često prevoze ovamo i to je bilo svakodnevno". "Inače, bilo je slučajeva da su transporti od kojih 20, 30, 50 vagona u toku jednog dana tu do logora, žene, djeca, muškarci ali pretežno stariji muškarci, gdje su ih odvajali za rad na nasipu. A ostali su odmah iz vagona smješteni na skelu i pravo u Gradinu. Tako da je tih dana to ubijanje trajalo po cijeli dan. Naravno, ovaj svijet koji je dolazio nije znao gdje ih vode. Stražari koji su ih pratili govorili su da oni idu u Bosnu brati šljive. I taj narod je vjerovao u to sve dok ne bi bili povezani i dovedeni do grobnica." Iskaz Jakoba Fincija opisuje strahote ubijanja. "Ja sam – izjavljuje J. Finci – radio kao grobar u logorskom groblju samo 10 dana. Kroz to sam vrijeme

pokopao lješine bez glave, bez ruku, sa razmrskanom glavom, sa istrgnutim prstima na rukama i nogama, sa čavlima zabodenim u grudi, sa obrezanim spolnim udima, lješine iznakažene, modre i crne od udaraca. Prepoznao sam i lješine petorice grobara koje su ustaše dotukle." Salem Resulović opisuje prizore iz kojih je moguće uočiti da je svaki ustaša mogao izmišljati i primijeniti različite vidove nasilja i osobno uživati u njima. Na nasipu na Savi radili smo "jedan sahat kad naiđe jedan u civilu sa šešikom, nosi motku, i jedan ustaša s njim i on kaže tom ustaši, evo vidiš, ovo su moje Sarajlije. Aha, odgovori ustaša. To je bio već 7. avgust. Skidaj, kaže, košulje. Skinuli smo košulje, bili smo bijeli kao sir. I pustili su nas taj dan da tako strašno izgorimo od Sunca, da smo imali plikove i rane po tijelu. Niko nije smio ni da dodirne tijelo. I onako pečeni došli smo u logor. Sutradan nisu tražili da skidamo košulju ali su svakom po 10 batina dali." I svjedok Kosina Franjo, u svom iskazu, ukazuje u ispoljenu, individualnu sadističku sklonost ustaša. U iskazu kaže: "Pred Božić 1944. godine, i to jedne nedjelje, vidio sam kako je oko 11 sati tjerano oko 40 golih žena i djece iz logora na Granik, gdje im je Luburić nožem presjekao vrat, a Prpić rasporio trbuh te ih bacili u Savu. Vidio sam

drugom zgodom, kada je vješano 35 zatočenika, a među njima i jedna žena, koja je imala u logoru četvero male djece. Djeca su prilikom njenog vješanja plakala za njom i hvatala joj se za suknju, ali Picili jednu 6-godišnju djevojčicu udario nogom tako snažno, da joj je pukla lobanja."

O vrijednosti knjige "Bošnjaci u jasenovačkom logoru" govore autentični spiskovi imena i prezimena Bošnjaka zatočenika logora Jasenovac, kazivanja preživjelih zatočenika, iskazi i fotosi o zatočenicima, jezivim sredstvima usmrćenih, faksimili izjava o ustaškim zločinima nad Bošnjacima i slike najistaknutijih krvnika, životinja u čovječijem tijelu i slike logorskih prostora u kojima su oni zlostavljali, ponižavali i sadističkim mučenjem ubijali ne samo Srbe, Jevreje i Rome, već i Bošnjake i Hrvate koji su osuđivali njihove genocidne planove i zločine. U prezentiranim kratkim porukama zatočenika porodicama, iako su strogo kontrolirane, moguće je takođe nazrijeti čemer i jad Bošnjaka, jasenovačkih mučenika. O vrijednosti knjige govore i validni izvori na osnovu kojih Nihad Halilbegović iskazuje svoje osobne sudove o stradanjima Bošnjaka u Jasenovcu i odgovornosti za zločine nad njima. Imena i prezimena začetnika, nosilaca i izvršilaca zločina u Jasenovcu nad 949 Bošnjaka

kao i nad drugim, brojnijim skupinama zatočenika, govore da su zločini planirani sa jasnim ciljem da se što više nehrvata istrijebi i da se, istrebljenjem, ostvare širi životni prostori samo za jedan narod, za Hrvate.

Zločine izvršene u Jasenovcu su Bošnjaci, nažalost, brzo zaboravili. Zaboravili su, iako su, u jasenovačkim mučilištima, umirali Bošnjaci koji su spoznali nevolje koje donosi doktrina fašizma. Fašizam se ponovo pojavio. Svjedoci smo i mi njegovih posljedica. Brojni srpski logori u kojima su mučeni i ubijani Bošnjaci i, posebno, ustaški logori Heliodrom, Dretelj i drugi su ishod državnih pretenzija susjednih država ali i našeg brzog zaboravljanja u povijesti prisutnih, brojnih genocida i zločina izvršenih nad nama. *Iskaz Fahrudina Fahrije Ajanovića, preživjelog jasenovačkog zatočenika uvjerljivo ukazuje na psihološku zakonomjernost ispoljenu u ishodu identifikacije sinova sa očevima i to ne samo sinova izvršitelja zločina, već i potomaka logoraša. On kaže: "I na kraju generatori ovog zadnjeg rata, genocida i zločina nad Bošnjacima, ustvari su najčešće očevi i djedovi koji su sa mnom tamo bili (u logoru). Da su imalo povukli iskustva iz Jasenovca, da su malo oslušnuli te pouke i poruke Jasenovca, ja tako mislim, možda bi se zamislili prije nego što bi ono učinili sa Bošnjacima u Prijedoru, Zvorniku, Foči i drugim*

mjestima u Bosni i Hercegovini." Knjiga Nihada Halilbegovića je pouzdan izvor činjenica o zločinima izvršenim nad Bošnjacima prije pedeset godina, ali ona je uvjerljiva poruka i pouka i nama u vremenima u kojima sada živimo.

Nihad Halilbegović: *“Bošnjaci u jasenovačkom logoru”*, Sarajevo, 2007. Tekst *“Bukagijom okivani i maljevima ubijani”* saopšten je na promociji koja je održana 22. 2. 2007. godine u Općini Stari Grad. **Promotori:** prof. dr. Ismet Dizdarević, dr. Safet Bandžović, dr. Bećir Macić i Šerif Biser, dipl. ecc. preživjeli zatočenik jasenovačkog logora.

U FOKUSU: GENOCID I IZVRŠITELJI

Elektronski i printani mediji su, riječima i slikama, pokazivali čitateljima, gledateljima i slušateljima svijeta šta se, u toku agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, događalo. Vizuelni prizori i (ili) znalački opisi nasilja, logorskih tortura i ubijanja nevinih su, u dušama mnogih građana svijeta, pa čak i onih koji čak nisu znali gdje se nalazi Bosna i Hercegovina, a kamoli Sarajevo, Omarska, Foča ili Srebrenica, izazivali ljudsku sućut, gnjev protiv nositelja i izvršitelja zločina i (ili) su pak u njima budili potrebu da osobno pomognu narodu koji se branio od vojnički premoćnog agresora. Vrsni i nepristrasni novinari su rječju, glasom i slikom mnogo doprinijeli odbrani međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine. I danas, tekstovi mnogih od njih, šire istinu o genocidu nad Bošnjacima, posebno izvršenom nad Bošnjacima Srebrenice.

Međutim, u toku agresije, neposredno nakon potpisanog Dejton-

skog sporazuma a, nažalost, i danas se u sadržajima televizijskih emisija i radijskih saopćenja i, posebno, u člancima, komentarima i (ili) osvrtima publikovanih u novinama, revijama ili časopisima mogu uočiti iskrivljanja, zlonamjerna tumačenja, pristrasna komentarisanja kolumnista, a ponekad i ortodoksne laži o neizvršenom genocidu nad Bošnjacima. Pozadina ovih neistinitih tumačenja događaja koji su se odigrali u toku i nakon agresije se, i bez posebnih analiza, uočava. Iza ovakvih medijskih poruka se nalaze oni koji podsticajima i izdašnim finansiranjem nastoje da ospore ili prikriju uzroke i tokove genocidnih zbivanja. Otkrivaju se zapravo, organizacije, stranke ili države koje nastoje i da putem medija ostvaruju svoje mračne, nacionalističke ili fašističke porive. Nepristrasna analiza bi, očito, otkrila i strukture čitatelja, gledatelja i (ili) slušatelja koje prihvataju neistine i dosljedno ih slijede u svojim izjavama i postupcima. Očito je da bi se, iz rezultata nepristrasne analize onoga što je prezentirano u elektronskim i printanim medijima, moglo uvidjeti šta je i kako, u njima, rečeno i prikazano o stvarnim događajima. Rezultati takvih analiza bi značajno doprinijeli pouzdanijem rasvjetljavanju, još uvijek prisutnih, različitih viđenja uzroka i posljedica agresije i genoci-

da u Bosni i Hercegovini, posebno genocida u Srebrenici. Danas, kao i ranije, agresije na BiH i genocid, nisu jednako vidjeli, a i sada novinari, iz različitih razloga, bosanskohercegovačku stvarnost, ne vide jednako. Jedni su je, u toku agresije, vidjeli onakvu kakva je zaista bila i širili su, medijskim putem, istinu o njoj. I sada čine isto, govore jezikom istine i to je, za žrtve genocida, od velike važnosti. Drugi, pak, prikazuju i pišu o stvarnim zbivanjima neistinito. Osobne predrasude ili nalozi "centara moći" uvjetuju pristrasnost novinara. Oni ne "vide" ono što bi trebali vidjeti, već vide ono što žele vidjeti i što, vjerovatno, najbolje odgovara njihovim unaprijed formiranim uvjerenjima. Lažima zamračuju i negiraju ono što jeste istina: agresija i genocid.

U okviru ovih, zaista akutnih i neobično važnih potreba za stručnim analizama medijskih poruka, publiciranje knjige "SREBRENICA – PARADIGMA GENOCIDA" predstavlja događaj od izuzetne važnosti. Autor knjige, prof. dr. sci. Stjepan Lapenda, istaknuti romanista, profesor Poslovnog francuskog jezika na univerzitetima i visiting profesor na postdiplomskom studiju iz međunarodnog javnog prava i prava Evropske unije na Pravnom fakultetu Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru, je znalackom i nepristrasnom analizom čla-

naka, osvrta i komentara objavljenih u periodu od 2000. do 2006. godine u velikom francuskom dnevniku *Le Figaro* utvrdio kako su urednici i saradnici ovog starog, vrlo uglednog i visoko tiražnog dnevnika tumačili događaje vezane za Srebrenicu. Mada je autor analizirao samo ono što je pisano u *La Figarou* u periodu od 2000. do 2006. godine, a ne i ranije brojeve, ipak se iz selekcioniranih naslova i sažetaka tekstova i širih profesorovih tumačenja može uvidjeti koje su spoznaje o Srebrenici urednici i suradnici uglednog francuskog dnevnika saopćavali svojim brojnim čitateljima. Kakav je i koliki uticaj *Le Figaroa* na čitatelje moguće je uvidjeti na osnovu njegovog tiraža i strukture čitatelja. Komentar autora da je *Le Figarova* "trenutačno dnevna tiraža 360.000 primjeraka, da njegovo čitateljstvo pokriva najznačajnije segmente francuskog i frankofonskog društva: diplomate, nositelje krupnog kapitala, elitno građansko društvo i najveće gospodarske subjekte" – rječito govori o značajnom tiražu i "uglednim" slojevima čitatelja.

Metodološki, knjiga je koncipirana da, kronološkim redom, prikaže u osnovnim crtama sve vijesti, osvrte i komentare objavljene u *Le Figarou* za period 2000 – 2006. koji su se izravno odnosili na genocid u Srebrenici kao i na njegove idejne pokretače, sponzo-

re i konačno, same izvršitelje. Svaki objavljeni članak u knjizi je predstavljen izvornim naslovom, prijevodom na bosanski jezik, imenom autora, datumom objavljivanja, opsegom članka i kratkim sažetkom. Problematika genocida, događaji i ličnosti koje su odgovorne za pripremu i izvršenje genocida u Srebrenici je sadržana u tri poglavlja (na 230 stranica): Genocid nad Bošnjacima – viđenje *Le Figaroa* 2000-2006, Genocid nad Bošnjacima – Presuda Međunarodnog suda pravde i Zaključna razmatranja. Knjiga "Srebrenica paradigma genocida" zapravo je dokumentirano svjedočanstvo o onome šta su novinari *Le Figaroa* saopćavali svojim čitateljima a šta su sudije Međunarodnog suda pravde, u Presudi o genocidu nad Bošnjacima u Srebrenici, istakli.

Šta su novinari *Le Figaroa* saopćavali svojim čitateljima? Autor je izdvojio sve tekstove u kojima su sadržani opisi zbivanja i ponašanja pojedinaca koji su neposredno ili posredno povezani sa genocidom u BiH, a naročito sa genocidom u Srebrenici. Iz autentičnih naslova i sadržajnih, lijepo formuliranih, sažetaka vidljive su crte ličnosti ratnih zločinaca. Prof. dr. Stjepan Lapenda je prezentirao izabrane naslove i inteligentno uočene i znalački sročne suštinske odrednice tekstova koje je temeljito analizirao. Tekstovi uglednih francuskih

žurnalista govore ne samo o genocidnim događajima već i o profilima i djelima ratnih zločinaca: pojedinaca koji su, u Haagu, proglašeni krivim za genocid u Srebrenici (general Radislav Krstić, Jokić, Vinko Pandurović), zatim osumnjičenih koji su, nakon dobrovoljnog ili prisilnog dolaska u Haag, procesuirani (sudeći prema prezentiranom broju naslova i sažetaka, vidljivo je da su novinari *La Figaroa* ispoljili najviše interesovanja za Slobodana Miloševića) kao i, glavnih nositelja i izvršitelja genocida u Srebrenici, Radovana Karadžića i Ratka Mladića koji su se, u to vrijeme, uz pomoć njihovih ranijih saradnika, nacionalistički orijentiranih organa vlasti i (ili) pojedinih lidera izrazito prilježnih agresivnoj i genocidnoj ideji "Velike Srbije", vješto skrivali.

Psihološka analiza naslova i sažetaka zločinaca koji su pripremali i (ili) izvršavali genocid jasno pokazuje da su, novinari *Le Figaroa*, uglavnom nepristrasno pisali o zlodjelima ratnih zločinaca koji su osuđeni za genocid u Srebrenici (Radislav Krstić i drugi), koji su procesuirani (Slobodan Milošević) i o neposrednim izvršiteljima genocida, Karadžiću i Mladiću. Nepristrasnost novinara *Le Figaroa* se mogla i očekivati. *Le Figaro* je, već zbog svog političkog i ideološkog habitusa (desni centar), i ne samo zbog toga, uvijek bio oporbeni list prema socijalističkim ili lijevo

orijentiranim vladama u Francuskoj. Upravo zato, ovaj pariski dnevnik nije imao razumijevanje za prononsiranu Mitterandovu srbofiliju. Bilo je više nego vidljivo da je Francois Mitterand, tadašnji predsjednik Republike Francuske, otvoreno, dapače na iritirajući način, lobirao za Miloševićev projekt "Velike Srbije".

Sudeći prema ukupnom broju prezentiranih naslova i sažetaka članaka, vijesti i osvrti publiciranih u *Le Figaro* (332) i broju naslova i sažetaka sadržanih u knjizi u kojima se govori o ličnosti i ulozi Slobodana Miloševića (126), očito je da su novinari uočili da Slobodan Milošević snosi najveću odgovornost za agresiju i genocid. Izdvojit ćemo samo nekoliko naslova koji nedvosmisleno ukazuju na neke karakteristične crte ličnosti Slobodana Miloševića, na njegove kriminalne namjere i pokušaje da teritorijalne pretenzije Srbije predstavi, paranoidnim optužbama drugih, opravdanim i visoko moralnim. Naslovi i sažeci članaka, vijesti i osvrti novinara *Le Figaro*a ukazuju na te namjere Slobodana Miloševića: Čovjek koji je digao u zrak cijeli Balkan, Grobar Jugoslavije, Pad podstrekača rata, Milošević je kriv za genocid po mišljenju Carle del Ponte, Milošević mrtav-hladan naspram svojih zločina, Kosovo: planirani Miloševićev zločin, "Veliki manipulator" sa četiri izgubljena rata, Miloše-

vić se obrušio na NATO, Kao svi šizofreničari Milošević će igrati svoju ulogu do konca, Srebrenica: Milošević optužuje Francusku, Slobodan Milošević suočen s mrtvima iz Srebrenice, MKSJ optužio Miloševića za genocid u Bosni, Srebrenica: general Clark tereti Miloševića, Miloševiću potvrđena točka optužnice za genocid, Milošević optužuje "zavjeru" protiv Srba, Slobodan Milošević optužuje zapadne sile, Slobodan Milošević, grobar Jugoslavije, dugo je vukao za nos zapadne demokracije.

Naslovi i sažeci ukazuju na tok suđenja i izrečene presude za počinjeni genocid u Srebrenici generalu Radislavu Krstiću, "krvniku iz Srebrenice" Draganu Obradoviću, Vinku Panduroviću i Slobodanu Davidoviću. Prezentirat ćemo samo četiri naslova koji se odnose na generala Krstića i druge ratne zločince koji uvjerljivo govore o izvršenom genocidu u Srebrenici a koji, i danas, neki nastoje negirati ili pak minimizirati njegove teške posljedice. Naslovi: Radislav Krstić proglašen krivim za genocid, Pandurović optužen za genocid, Sedamnaest godina zatvora za Dragana Obrenovića i 35 godina zatvora za Krstića – su reljefna ilustracija nepristrasnih tekstova novinara *Le Figaro*a.

Le Figaro je o bježanju i skrivanju Radovana Karadžića i Ratka Mladića, dvije najodgovornije osobe za geno-

cid nad Bošnjacima u Srebrenici, kao i za genocid nad Bošnjacima i Hrvatima u Bosni i Hercegovini, objavio značajan broj članaka, vijesti i osvrti. U publiciranim tekstovima su sadržana mišljenja novinara o akcijama SFOR-a i neuspješnim hvatanjima Radovana Karadžića i Ratka Mladića, optuženih osoba "za ubojstvo 7000 bosanskih muslimana u Srebrenici". Naslovi i sažeci govore i o drugim činjenicama: o mogućim predajama Radovana Karadžića i Ratka Mladića, o mlađim Srbima koji "okreću leđa Mladiću", ali i da se "svugdje po Srbiji mogu vidjeti poster s likom Ratka Mladića čiji je tekst nedvosmislen "General Mladić – srpski heroj". Osnovne informacije o načinu skrivanja i načinu hapšenja Radovana Karadžića, objavljene ove godine u svim svjetskim elektronskim i printanim medijima, objašnjavaju četiri godine ranije postavljena pitanja novinara *Le Figaro*a zašto još uvijek nisu uhapšeni ovi ratni zločinci. U dva naslova "Radovan Karadžić izdao novu zbirku pjesama" i "Nevjerojatna Karadžićeva bježanja" i u jednom sažetku "Čovjek koji je uzeo za taoce francuske vojnike iz sastava mirovnih snaga UN, ratni zločinac za pokolj srebreničkih Muslimana, počinitelj još drugih mnogih nedjelja – Radovan Karadžić još je uvijek neuhvatljiv. Zaista čudno" – je sadržana suština komentara novinara *Le Figaro*a.

Izvorni naslovi, u znalačkom prevodu prof. dr. Stjepana Lapende, govore ne samo o novinarski uspješnom sagledavanju zbivanja u Srebrenici i osoba, krivaca za progone, mučenja i masovna ubijanja nevinih žitelja, već i o odgovornosti država Evrope, posebno Francuske, Holandije i Engleske, za strahotne i pogibeljne događaje u Srebrenici. Naslovi i sažeci – Izazov za Ujedinjene narode, Namjere koje brinu Europu, Francusko preispitivanje savjesti za masakr u Srebrenici, Odgovornost je zajednička, UN opravdava svoje akcije u Srebrenici, Da li je Francuska prepustila Srebrenicu, Francuska preispituje svoju ulogu u Srebrenici, Nizozemska vlada nudi pomoć Srebrenici, Tužba protiv UN i Nizozemske, Kofi Annan i hereze Ujedinjenih naroda, *Srebrenica: nečista savjest međunarodne zajednice – ukazuje na nedosljedno i dvosmisleno ponašanje država koje nisu niti prije, niti u toku genocida učinile ono što su mogle i trebale učiniti da se spriječe masovna ubijanja i progoni nedužnih žitelja Srebrenice.*

O izuzetnoj vrijednosti knjige "Srebrenica – paradigma genocida" uvjerljivo govore i drugi naslovi i sažeci (posebno informacije o stavovima Vojislava Koštunice, o osudi ubi- ca Zorana Đinđića, o "srboljupcu" Peteru Handkeu, o izjavi Carle del Ponte da EU mora pooštriti pritiske

na Srbiju i drugim pojavama) kao i izvodi iz Presude Međunarodnog suda pravde, prezentirani na engleskom, francuskom i bosanskom jeziku (prevod autora), koji omogućavaju čitateljima potpuniji uvid u međunarodna pravna gledišta genocidnih zbivanja u Srebrenici. Autor je u knjigu uvrstio njegov veoma kvalitetni prevod Presude Međunarodnog suda pravde po tužbi Republike Bosne i Hercegovine protiv SR Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) u onom dijelu koji se izravno ili posredno odnosi na počinjeni genocid u Srebrenici. Analiza i komentari presude su pertinentni, kritični i analitički svrsishodni. Autor s razlogom zaključuje da će predmetna presuda "ući u pravnu literaturu kao antologijski primjer jednog neshvatljivog oblika eutanaziranja pravde i istine.

Primjeren metodološki pristup i zaključna razmatranja takođe pokazuju koliko će knjiga zainteresiranom čitatelju pomoći da dublje i šire spozna uzroke i posljedice genocida u Srebrenici kao i psihosocijalne aspekte genocidnih namjera Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića, Ratka Mladića i njihovih najbližih sljedbenika kojima se sada sudi i kojima će se, nakon hapšenja ili dobrovoljne predaje, suditi.

O vjerodostojnosti informacija sadržanih u knjizi "Srebrenica – para-

digma genocida" govori i ličnost prof. dr. Stjepana Lapende. Autor knjige je vrsni poznavalac francuskih socio-političkih kretanja, budući da je u Francuskoj studirao humanističke (francuski jezik i književnost i komparativnu slavistiku) i politološke znanosti stekavši znanstveni stupanj magistra humanističkih znanosti. Naknadno je zaokružio svoj znanstveno-istraživački rad obranom doktorske disertacije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Upravo zbog tih razloga, autor je mogao meritorno procijeniti i analitički vrednovati praćenje i medijsko pokrivanje francuskih pisanih i elektroničkih medija o zbivanjima tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu u razdoblju od 1991. do 1995. godine, tj. do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma.

Prezentirane činjenice o sadržaju knjige i ličnosti autora su uvjerljivi pokazatelji da će knjiga "Srebrenica – paradigma genocida" naći svoje mjesto na policama kućnih biblioteka u bosanskohercegovačkim domovima i obiteljima i to u svim bez obzira na nacionalnu i/ili vjersku ili ideološku pripadnost. Autor dr. Stjepan Lapenda je napisao antologijski vrijednu knjigu koja će na najbolji mogući način braniti istinu i pravdu kada to već nije učinjeno na najvišoj međunarodnoj sudskoj instanci.

Prof. dr. Stjepan Lapenda: "Srebrenica – paradigma genocida", Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2008. Tekst "U fokusu: genocid i izvršitelji" je saopšten na promociji koja je održana 4. 11. 2008. u amfiteatru Općine Stari Grad. **Promotori:** prof. dr. Ismet Dizdarević, prof. dr. Mirko Pejanović i prof. Gradimir Gojer. **Moderator:** prof. dr. Smail Čekić.

Druga promocija knjige **“Srebrenica – paradigma genocida”** održana je i 12. 12. 2008. godine u velikoj dvorani Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu. **Promotori:** Tonči Šitin, splitski i zadarski profesor suvremene povijesti, prof. dr. Ismet Dizdarević i dr. Rasim Muratović. **Moderator:** prof. dr. Smail Čekić.

ORIGINALNI PRILOG ISTRAŽIVANJU HOLOKAUSTA I GENOCIDA

Poznati i naučno priznati autori u knjizi **“GENOCID – SLUČAJEVI POREĐENJA I SAVREMENE RASPRAVE”** nas uvode i vode kroz složena i suptilna područja izvora, tokova i ishoda holokausta i genocida. Ishodi dužih proučavanja historijskih, pravnih, socioloških i psiholoških aspekata holokausta i genocida vrsnih poznavalaca ove problematike, kao i njihovih iskustvenih spoznaja i logički utemeljenih mišljenja i stavova sadržani su u dva osnovna poglavlja – **“Slučajevi i uporedne perspektive”** i **“Savremene rasprave”**.

Analizom dokumentiranih i zanimljivo pisanih tekstova sadržanih u poglavlju **“Slučajevi i uporedne perspektive”** dublje spoznajemo: nerazumne razloge i surove načine njemačkog pokoravanja pobune domorodačkog naroda Herero 1904. godine, opće i psihosocijalne motive i mehanizme terora Staljina i njegovih sljedbenika na nedužnim građanima Sovjetskog saveza, političke korijene

“stotine hiljada ubijenih, desetine hiljada kidnapovanih, nekoliko hiljada silovanih, i više od deset miliona prebjeglog stanovništva ili ugrubo 1/3 totalnog stanovništva Pendžaba” od 1937 – 1947, dokaze o implikacijama za proučavanje genocida na analizi genocida u nezapadnom svijetu (**“Smišljeno brisanje čitavih naroda – navodi Lemkin – nije potpuno novo u svijetu. Ono je samo novo u civiliziranom svijetu u kojem smo tek počeli misliti o tome”**) i, posebno, prezentirane pokazatelje o srodnim, općim osnovama genocida u Ruandi, Kambodži i Bosni, problematici koja će, neosporno je, biti jedna od važnih pitanja Sedme bijenalne konferencije. Iako se, serioznim naučnim analizama otkrivaju zajednički elementi, ipak je i tačno da je **“svaka situacija različita. Svaka se zemlja ponovo otkriva u skladu sa svojim vlastitim historijskim okolnostima. Ipak, uvjerljiv slučaj može biti sačinjen od prijedloga da ne može biti pomirenja bez pravde, niti pravde bez istine. Ipak, u sve tri države pravda i istina jednostavno su iluzije; u svakom slučaju, istina kao memorija namjerno je politizirana”**.

Analizom sedam tekstova sadržanih u drugom poglavlju, u poglavlju **“Savremene rasprave”**, čitalac povećava ne samo razinu svojih znanja o korijenima i posljedicama holokausta

i genocida, već i svoje uvjerenje o potrebi iznalaženja djelotvornijih načina prevencije mogućih novih genocida. Autori – Uffe Ostergard, Torben Jorgensen, Mehmet Necef, Lars Heide Martin Mennecke i Eric Markusen – u odgovorima na savremena pitanja uzroka i prevencije genocida ne ostaju samo na nijansiranim, logičko dokumentiranim i uvjerljivim teorijskim raspravama, već kritički sagledavaju savremene trendove u tumačenju složenog genocidnog procesa i ukazuju na puteve racionalnog, praktično opravdanog, rješavanja prisutnih dilema. Suočeni smo sa potrebom stalnog preispitivanja uloge Evrope u mogućem sprečavanju genocida u dvadesetom stoljeću kao i u potrebi istraživanja i razjašnjavanja različitih pristupa u tumačenju genocida nad Jermenima, pogotovo što bi naučna istina omogućila razumijevanje tokova političkih implikacija vezanih za različita tumačenja ovog zla Torben Jorgensen i novim terminom “konačno rješenje” i, naročito, prezentiranjem dostignutog u području istraživanja holokausta i potrebi za validnim istraživanjima neistraženih dokumenata ukazuje na važnost obuhvatnijih “izučavnja jednog broja njemačkih institucija, kao što su uniformirane policijske snage, kriminalna policija, željeznička policija, šumska i carinska policija. Druge

strukture, kao što su Gestapo i industrija, tek su sada predmet istraživanja. Obavljeno je vrlo malo istraživanja o istočnoevropskoj kolaboraciji. Ovo je nedostatak studija o učesću baltičkih zemalja u eksterminaciji Jevreja, uključujući i organizaciju Schutzmannshafen, kao i ulogu lokalnih policijskih snaga na okupiranim dijelovima Sovjetskog saveza”. Očito je da se cifre ubijanja, zlostavljanja i progona koji su se desili u Drugom svjetskom ratu mogu dublje objasniti i spoznajom uloge industrije u vođenju modernog rata. Lars Heide, povodom knjige Edwina Blacka IBM I HOLOKAUST: STRATEŠKO SAVEZNIŠTVO IZMEĐU NACISTIČKE NJEMAČKE I AMERIČKE NAJMOĆNIJE KORPORACIJE, prezentira činjenice o saučesništvu korporacije IBM u lociranju, deportaciji i progonu Jevreja u Evropi.

Dva istaknuta istraživača genocida, Maretin Mennecke i Eric Markusen, u studiji “Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju i krivično djelo genocida”, nastoje istražiti pravnu praksu Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i prirodu i smjer “kontroverza među posmatračima o tome da li je konflikt u bivšoj Jugoslaviji faktički uključivao genocid naspram drugih zločina”. U kritičkom osvrtu na Konvenciju o genocidu Ujedinjenih

naroda, ukazuju da pet zabranjenih akata (član 2) ne pokrivaju sve moguće načine uništenja ljudske grupe”, o potrebi preciznijeg definiranja namjere (ona mora biti odlučno dokazana), o isključenju političke grupe, u nejasnoći sintagme “u cjelini ili jednom njenom dijelu” i o potrebi uključivanja sintagme “kulturni genocid”. Rat u bivšoj Jugoslaviji autori tretiraju kao kompleksan naizmjeničan akt i ukazuju na pojedinačne ratne zločine, zločine “muslimanskih i hrvatskih snaga”, i na masovne zločine “srpskih snaga.” Autori također naglašavaju da se “naučnici iz oblasti genocida sve više slažu da su srpske snage počinile genocid” da su, kako ističu Cushman i Meštović, genocid u BiH počinili “beogradski režim i njegovi opunomoćenici”, ali da se neki pravници dvoume “o nazivanju genocidnog rata u BiH”. Međutim, sve optužnice izrečene za genocid pred ICTY, “izdate su protiv Srba, sugerirajući da su naučnici iz oblasti genocida bili u pravu kada su samo srbijansku politiku nazvali genocidnom”. Procesi vršeni protiv Slobodana Miloševića, Momčila Krajišnika, Biljane Plavšić, Momira Talića, Radoslava Krstića i drugih su nedvosmisleno potvrdili da su, genocid na Bošnjacima i Hrvatima, izvršili ideolozi, nosioci i izvršiooci političkog režima Slobodana Miloševića.

Knjiga “Genocid – slučajevi, poređenja i savremene rasprave” je pisana pristupačnim, komunikativnim jezikom, dokumentirana je brojnim relevantnim izvorima i prilagođena potrebama traženja optimalnih rješenja za centralna, savremena pitanja genocida, za pouzdano objašnjenje uzroka genocida i njegove prevencije.

Na kraju osjećam za potrebu da, ispred Instituta izrazim zahvalnost Danskom centru za holokaust i istraživanju genocida i, posebno, priređivaču ovog zbornika radova Stevanu L. B. Lensenu, na čijim uvodnim stranicama piše: “U sjećanju na pokojnog Erica Markusena 8. 10. 1946 – 29. 1. 2007.”

Istaknuti istraživač holokausta i genocida, dobar poznavalac uzroka i posljedica genocida u Bosni i Hercegovini i vrsni suradnik Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Eric Markusen.

Stevan L-Larsen (urednik): **“GENOCID – slučajevi poređenja i savremene rasprave”**, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007. Tekst pod naslovom **“Originalan prilog istraživanju holokausta i genocida”** saopšten je na promociji koja je organizirana u okviru međunarodne konferencije **“Seventh Biennial Meeting The International Association of Genocide Scholars”** održane u Sarajevu od 9-13. jula 2007. Promotor: prof. dr. Ismet Dizdarević.

GENOCID: FENOMEN CEZAROPAPIZMA

Ukazati na sve ono što je od posebne, naučne i društvene, važnosti sadržano u knjizi *“Genocid u savremenoj društvenoj znanosti”* dr. Hajriza Bećirovića nije, zbog vremenskih ograničenja, moguće. Međutim, moguće je, iz općeg pregleda problematike i načina njenog tretmana, sagledati koliko je i kakav je značaj ove knjige za svestranije i vjerodostojnije razumijevanje različitih, teorijskih i aktualnih pristupa u tumačenju složenih dimenzija zločina genocida. Autor analizira poznate i manje poznate definicije genocida, i kritički sagledava, u savremenim tumačenjima genocida, vrijednost poznatih teorija genocida, uvida i precizno definira uvjete nastanka, oblike i suštinske elemente namjere genocida i ukazuje na dehumanizirane i destruktivne posljedice koje, očigledno je, iz zločina genocida rezultiraju. Dr. Hajriz Bećirović, u svestranom razmatranju složene povijesne, pravne, antropološke, politološke i sociološke problematike genocida, doku-

mentirano ukazuje i na karakteristike, uvjete i tokove genocida u Bosni i Hercegovini. Autor kritički analizira i stavove i ponašanja koje je ispoljila međunarodna zajednica u tumačenju korijena i manifestacija zločina genocida izvršenog u Bosni i Hercegovini. U analizi zapadnjačke publicistike i izrečenih stavova predstavnika međunarodne zajednice dr. Hajriz Bećirović ukazuje na kontroverznu ulogu međunarodne zajednice u zaustavljanju genocida, planiranog od strane države Srbije i Crne Gore, na nepoštivanje Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida i na prednosti i nedostatke Dejtonskog sporazuma.

U interpretaciji rezultata do kojih je došao dr. Hajriz Bećirović, primjenom dobro koncipiranog teorijsko-metodološkog pristupa, vidljivi su pokazatelji značajnih, teorijskih i praktičnih, spoznaja. Ukazat ćemo samo na neke. Autor ukazuje na potrebu “revizije” klasičnih teorija genocida, odnosno potrebu uključivanja novih naučnih spoznaja o prirodi i dimenzijama genocida i, posebno, potrebu proširenja postojeće definicije genocida stavom da je i *“država planer i izvršitelj genocida”*. Dr. Hajriz Bećirović ne ostaje samo na ukazivanju naučne opravdanosti redefiniranja postojeće definicije zločina genocida, već prezentira i sastavne elemente

ovog, kako autor naglašava, naučno opravdanog pristupa. U teoriji genocida potrebno je unijeti precizno definirane nivoe genocida, elemente i vrste zločinačkog ponašanja planera i izvršitelja genocida, oblike ispoljavanja dehumanizacije i destruktivnosti genocida i uvjerljivije pokazati da je zločin genocida *planetarna pojava* i da se, zbog toga, u njegovo novo pojavljivanje trebaju uključiti svi važni akteri čovječanstva.

Dr. Hajriz Bećirović ističe, između ostalog, da se "pored biološkog zatiranja ciljne grupe" javljaju i drugi oblici genocida – "urbicid, ekocid, kulturocid, memoricid i mnogi drugi manje značajni – cidovi", da je kulturocid "jedan od tih monstrumskih oblika ubijanja ljudske civilizacije", da pored individualne krivične odgovornosti postoji "odgovornost države kao političke organizacije, ali i ne naroda (nacije) kao kolektivnog identiteta".

U prezentiranju i interpretaciji značajnih spoznaja o genocidu ukazuje, i na do tada manje poznate, korijene, tokove i posljedice zločina genocida izvršenog u Bosni i Hercegovini. Planovi, događaji i prizori o kojima autor piše su uvjerljivi pokazatelji genocidnih namjera države SR Jugoslavije i Republike Hrvatske koje su se jasno ispoljile u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu. Cilj genocida je bio vidljiv – uništenje države

Bosne i Hercegovine. To je bio "naručeni kolektivni zločin", "planiran, organiziran "odozgo" od političkih elita i njihovih intelektualno "moralnih saučesnika" čiji izvršioци nisu samo pojedinci već i "društvene grupe (rasne, nacionalne, religijske, političke), političke partije i države." Autor naglašava i da u strukturama nositelja i izvršitelja genocida se nalazi latentna "genocidno-patološka supstancijalnost, u okviru koje se ispoljavaju vremena i na vrijeme otvorene ili prikrivene genocidne metodologije".

Na kraju našeg kratkog pregleda i tumačenja problematike zločina genocida sadržane u knjizi "Genocid u savremenoj znanosti" dr. Hajriza Bećirovića važno je ukazati i na "bitnu karakteristiku subjekta genocida u Bosni i Hercegovini" o kojoj govori autor koja je sadržana u **fenomenu cezaropapizma**, zapravo u činjenici da se izvor genocidne državne ideologije agresora nalazi u organskom spoju **crkve, nacije i države**.

Prezentirane činjenice uvjerljivo pokazuju da, danas, promoviramo jedno, zaista značajno naučno djelo. Uvjereni smo da će knjiga dr. Hajriza Bećirovića omogućiti ne samo profesionalno zainteresiranim čitateljima, već i svakom pojedincu koji želi *da dublje i šire upozna suštinu, tokove i posljedice genocida uopće i, posebno, zločina genocida izvršenog u Bosni i Hercegovini*.

Hajriz Bećirović: "Genocid u savremenoj društvenoj znanosti", Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2007. Na promociji je pročitao tekst pod naslovom "Genocid: fenomen cezaropapizma". Promotori: prof. dr. Mirko Pejanović i prof. dr. Ismet Dizdarević.

PONAŠANJA RATNIKA U DRAMATIČNIM BITKAMA

Pisati dokumentarno i novinarski primjereno o zbivanjima i ponašanjima aktera zbivanja u danima otpora agresiji može samo daroviti i životno iskusni novinar. Vjerno opisati bitne tokove bitaka, uspone i padove u odbrani, psihološku atmosferu u dramatičnim okolnostima, odvažnost i herojska samoubistva pojedinaca u bezizlaznim situacijama, surovost nasilja nad nevinim koji su se dešavali: (1) u početku otpora u Sarajevu (Pofalićka bitka, 1992.), (2) u pripremi i vođenju operacije na hercegovačkom ratištu (oslobađanje Podveleža i Veleži, Jesen 1994.) i (3) u julskim danima 1995. godine u Srebrenici (masovna ubijanja, mučenja i progoni Bošnjaka) *može samo novinar koji nastoji da bude sudionik događaja o kojima piše, pa čak i onda kada se nalazi u uvjetima opasnosti za vlastiti život. Daroviti, iskusni i smioni novinar ne piše samo na osnovu osobno viđenog već, za potvrdu ili negiranje svojih dojmova traži u pouzdanim izvorima, u validnim dokumentima.*

Izrečeno, očito je, se odnosi na ličnost Šefke Hodžića i na tekstove (eseje i reportaže) koji su sadržani u njegovom rukopisu "Operacija Jesen 94". Rukopis "Operacija Jesen 94" je, i po sadržaju i po načinu pisanja, značajan prilog istinitom sagledavanju prelomnih događaja – agresije na Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima (od 1992. do 1995. godine). Opisana zbivanja u tri vremenska perioda (1992., 1994. i 1995. godina) vraćaju nas u dane u kojima se vodila presudna bitka za Bosnu i Hercegovinu. Bitke su vođene sa brojnijim, bolje naoružanim i bolje odjevenim, obuvenim i nahranjenim soldatima srpskih vojski (vojnicima JNA i njihovim sljedbencima, srpskim soldatima iz Republike Srpske). Šefko Hodžić nas uvodi i vodi kroz stvarna ratna zbivanja, piše o autentičnim imenima "važnih" i običnih sudionika tih zbivanja, argumentirano pokazuje uspone i padove, napredovanja i povlačenja, pogibije i ranjavanja, otkriva dublje razloge konflikata.

Analiza unutrašnje biti vjerno opisanih događaja otkriva srodnu zajedničku nit u njima, ali i osobnost koja rezultira iz različitih prostornih i vremenskih okolnosti u kojima su se događaji odigrali. Zajednička nit koja se nazire u svim dijelovima rukopisa je ispoljeno osjećanje brani-

laca o potrebi i opravdanosti otpora agresorima i njihovo ispoljeno uvjerenje da se neprijatelji mogu pobijediti iako su i bolje naoružani i opremljeni a nalazili su se, skoro uvijek, u vojnički povoljnijim položajima (ukopani na visovima oko Sarajeva i kotama planine Veleža). Šefko Hodžić analizira i individualna i grupna ponašanja pripadnika Armije Republike BiH i slikovitim opisima njihovih doživljaja (ushićenja, neustrašivosti, dovitljivosti ali i strahovanja, haluciniranja, dezorijentacija i drugih vidova ponašanja koji su se mogli očekivati u teškim uvjetima ratovanja u kojima su se vrlo često nalazili), ali ne ostaje samo na njima. U objašnjavanju uspona i padova, pobjeda i poraza, realnih procjena i zabluda, autor "Operacije Jesen 94", jezikom iskusnog novinara, rasvjetljava vidove ponašanja ne samo boraca na prvoj liniji, već i njihovih komandira i komandanata, vrhovnih štabova i najviših političkih i vojničkih organa. Zahvaljujući takvom tretmanu događaja autor omogućava čitaocu da realnije procijeni razloge uspjeha i neuspjeha sudionika poduzetih političkih i vojničkih aktivnosti.

Vjerni opisi početka, toka i ishoda Pofalićke bitke su realna ilustracija stanja u kojem su se nalazili branioci Sarajeva u prolječnim mjesecima 1992. godine. Opisom demografske

strukture stanovnika Pofalića, broja i naoružanja branilaca, "nesporazuma" između komandnog kadra, znanja o presudnoj važnosti odbrane Pofalića, samopouzdanja domaćih četnika i četnika koji su došli iz Srbije da će, presijecanjem Sarajeva, prisiliti Sarajevo na predaju, Šefko Hodžić, lijepim i jezgrovito napisanim i naslovno podsticajnim tekstovima, predočava stvarne činjenice. Prezentirane činjenice omogućavaju čitaocu da uoči sve ono što se dešavalo u tokovima i iza bitaka, u pozadini iza njih, da spozna "preobražaj" komšija od dobrih susjeda u nasilnike spremne da muče i ubiju ranije komšije samo zato što su muslimani (autor ne zaboravlja i pojedince, Srbe koji nisu ispoljili takva ponašanja, a neki su čak spašavali uhvaćene civile, muslimane od onoga što im je bilo namijenjeno: mučenje ili ubijanje), da osjeti karakter psihološke atmosfere utkane u dramatične okolnosti Pofalićke bitke i da shvati značenje detalja koje Šefko Hodžić zapaža u određenim sekvencama bitaka: u vremenu rata ni mira, u prvoj uzaludnoj bitki, četničkom ultimatumu namijenjenom trećoj četi, u logoraši za jednu noć, u potrazi za specijalcima, u zapovijesti za napad u ponoćnom okupljanju, u diverziji na Plavi granap, u gromu u zoru, u dimnoj zavjesi, u dramatičnoj slutnji poraza,

u gnijezdu "Belih orlova", u deblokadi treće čete i u noći straha i nade.

Tekstovi u kojima su opisani događaji vezani za operaciju Četvrtog korpusa u područjima Podveležja i Veleža su uvjerljivi izvori podataka o načinu pripreme, toku izvođenja i konačnom ishodu planirane i izvedene operacije. Šefko Hodžić iz analize validnih dokumenata, iz vlastitih impresija viđenog i iz razgovora sa brigadnim generalom Ramizom Drekovićem i drugim sudionicima zbivanja, ukazuje na sadržaje i etape planiranja vojne operacije. Od komandanta korpusa do vojnika svi su bili uvjereni da će operacija biti krunisana pobjedom, jer su poduzete mjere bile planirane u skladu sa vojničkom doktrinom a bile su odobrene i od najviših političkih i vojnih instanci. Ispostavilo se nakon analize poraza (poginulo je 83 najhrabrijih boraca, više stotina je bilo ranjenika i 12 zarobljenih) ali neočekivane pobjede, da je zbog nepredviđenog načina povlačenja u slučaju mogućeg, suprotnog toka odvijanja operacije (kao što se i desilo) došlo do tragičnog ishoda, do najvećeg stradanja branilaca Hercegovine. Iako citira sve izrečene komande komandanta, brigadnog generala Ramiza Drekovića, njegovu provjeru spremnosti potčinjenih jedinica na osnovu izvještaja komandira kao i generalova po-

kušaja da, sa odgovarajućim vojnim mjerama, ublaži tragične ishode, koji su bili očevidni, ipak Šefko Hodžić ne zaboravlja ukazati i na nevolje u kojima su se našli borci koji su, prije početka operacije, otkriveni. *Opkoljeni od brojnih četnika, a izloženi hladnoći i kišama, borci su se našli u bezizlaznim i pogibeljnim uvjetima. Autor piše o sudbinama pojedinaca, o običnim ljudima koji umiru bez straha, o ranjenicima koji misle da otežavaju položaj saborcima i, zbog toga, se odlučuju na samoubistvo. Između mnogih opisanih dramatičnih slučajeva boraca samoubistvo Samira Turajlića upečatljivo govori o takvim prizorima. Šefko Hodžić piše o osamnaestogodišnjem Samiru Turajliću koji je napadajući kasarnu teško ranjen. Njegov brat i drugi borci su ga nosili. "Kad su napravili mali predah i spustili Samira, on je izvadio bombu, izvukao osigurač, pozvao brata i rekao: "Poselami kući i reci im da ih sve volim. A sad idi i idite svi. Halal vam bilo. Zbog mene nećete ginuti. Sve vas volim. Ali, ako mi se primaknete raznijeću i sebe i vas. Bježite."*

Autor piše i o izuzetnim podvizima pojedinaca, o halucinacijama iscrpljenih, o doživljajima u iznenadnim susretima sa spasiocima, o golgoti Osmana Čatića kao i o drugim, pojedinačnim ili grupnim, preživljavanjima učesnika u operaciji "Jesen 94". U sintetičkom sagledavanju opisanih događaja i ponašanja sudioni-

ka u njima, moguće je pouzdanije ocijeniti bitne razloge neuspjeha operacije "Jesen 94". U ocjeni treba imati na umu i činjenicu, o kojoj autor piše, da su ranije "srpske snage iz Podveležja pomagale borcima 4. korpusa u odbrani istočnog Mostara od HVO i Hrvatske vojske. Doduše, pomagale su za novac, ali su pomagale. Ilegalnu saradnju uspostavili su i mnogi mostarski borci sa srpskim vojnicima u Podveležju".

O genocidu nad Bošnjacima je dosta pisano. Ima dosta i validnih dokumenata o progonima, mučenju i ubijanju civila. U Hagu su izrečene i presude nekim od naredbodavaca i izvršilaca genocida. Ali je još uvijek mnogo nepoznatog o razlozima sramnog ponašanja predstavnika UN i Holandskog bataljona. Šefko Hodžić dokumentirano piše o događajima, prije u toku i nakon masakra na više od 8000 ljudi. O ovom i o svemu drugom što se dešavalo u julskim danima 1995. godine u Srebrenici, autor piše dokumentirano, plastično i razumljivo. U opisima detalja u stradanju žitelja i izbjeglica koji su našli utočište u zaštićenoj zoni UN, osjeća se autorovo saosjećanje sa porodicama, sa ženama, majkama, sestrama i djeci ubijenih muškaraca (od 16 do 70 godina) i osuda varvarstva Mladića i njegovih soldata. Šefko Hodžić, u prezentiranju činjenica

vezanih za genocid u Srebrenici, ne ostaje samo na vjernom opisu četničkog prodiranja uz prećutnu saglasnost vojnika koji su poslani od UN da čuvaju žitelje zaštićene zone, o traženju i nedobijanju vojničke pomoći braniocima Srebrenice i probu boraca 28. divizije i civila koji nisu vjerovali u zaštitu UN, već sagledava i dublje, političke korijene ove tragedije. Piše o nastojanjima koji se poduzimaju u Sarajevu od odgovornih pojedinaca, o obećanjima onih koji mogu spriječiti zlo koje se naslućivalo i doživljajima koji su spoznali da su prepušteni sami sebi i da ni vojničku ni političku pomoć više ne mogu očekivati. Svi muškarci koji su povjerovali u zaštitu UN su pobijeni, žene i djeca su protjerani a njihovi domovi opljačkani. Od boraca 2. korpusa i vojno sposobnih Srebreničana koji su, dva sata nakon ponoći, krenuli u koloni prema Tuzli ("u koloni je bilo između 12 i 15.000 boraca i civila, među kojima i deset žena"), samo je mali dio uspio preći asfaltni put Konević Polje – Kasaba.

Šefko Hodžić: "Operacija Jesen 94", Des, Sarajevo, 2007. Na promociji koja je održana 11. 11. 2007. u Domu Armije saopšten je tekst "Ponašanja ratnika u dramatičnim bitkama". Promotori: prof. dr. Ismet Dizdarević, prof. dr. Mirko Pejanović, prof. dr. Šemso Tucaković, general Vahid Karavelić i general Mustafa Polutak.

PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE

Presuda Međunarodnog suda pravde, najveće sudske instance u sistemu Organizacije Ujedinjenih nacija, od 26. februara 2007, u vezi s primjenom Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida u predmetu Tužbe Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore, predstavlja značajan međunarodni pravni akt. Zbog njenog značaja za pravnu praksu, a naročito zbog pravde i pravičnosti prema žrtvama zločina genocida u Bosni i Hercegovini, kao i interdisciplinarnog proučavanja ove materije, od posebne je važnosti vjerodostojan prijevod Presude. Presuda sadrži nepobitne dokaze o izvršenom genocidu u Bosni i Hercegovini. Ovaj dokument je istovremeno od posebnog značaja i predmet je interesovanja i proučavanja nauke uopće, ali i stručne prakse raznih vrsta.

Na prijevodu Presude radio je tim prevodilaca, stručnjaka međunarodnog prava i lingvista, koji su istovremeno koristili tekst Presude na oba

službena jezika Suda, engleskom i francuskom, imajući u vidu činjenicu da je tekst Presude na engleskom jeziku mjerodavan. Učinjen je veliki napor da se dobije kvalitetan prijevod koji vjerodostojno slijedi, kako duh tako i samo slovo izvornika na engleskom i francuskom jeziku.

O svakom pojmu i terminu, te njihovom značenju, koji bi mogli izazvati određena nerazumijevanja i nesporazume, vođena je svestrana i konstruktivna rasprava. U nekim slučajevima bilo je jako teško pronaći odgovarajuće značenje na našem jeziku, naročito za termine do sada neupotrebljavane u našoj nacionalnoj pravnoj praksi. U vezi s tim, konsultirani su i pravni akti zvaničnih institucija Bosne i Hercegovine, zatim presude Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, kao i terminologija međunarodne i nacionalne pravne doktrine o pitanjima koja su predmet razmatranja u ovoj Presudi.

Ne ulazeći u razmatranje merituma, potrebno je istaći da složenost pravnog jezika teksta Presude, pa time i njegovog prijevoda na bosanski jezik, proizlazi, također, iz često nejasnih formulacija i stavova koje je Sud zauzeo u određenim pravnim i činjeničnim pitanjima, a u kojima se očituju neusaglašeni stavovi i nejasna primjena međunarodnog prava.

Svakako, najbolja ilustracija ove problematike ogleda se u izdvojenim mišljenjima sudija Međunarodnog suda pravde u ovom predmetu.

Evidentno je da su učinjeni veliki napori u prevođenju Presude kao pravnog akta međunarodnog karaktera, s ciljem obezbjeđenja odredaba autentičnosti i vjerodostojnosti. Međutim, ni u kom slučaju dokument se ne može tretirati isključivo, pa čak ni pretežno, kao dokument pravne prirode, iako po subjektu odlučivanja i samom procesu to je zaista tako. Presudu je nužno posmatrati kao dokument koji sadrži i obuhvata raznorodne i raznovrsne probleme, ocjene, kvalifikacije, razna značenja i značaj iskaza u njemu, kao i raznovrsne poruke određenog sadržaja, forme i suštine. On će kao takav biti predmet raznovrsnih interesovanja i interesa raznorodnih i raznovrsnih nauka i naučnih disciplina, profesionalno-stručnih praksi, kao i najšire javnosti, ne samo aktuelno nego i perspektivno u Bosni i Hercegovini, Evropi i svijetu. Stoga očekujemo sud javnosti – naučne i stručne – o onome što ovaj dokument predstavlja i iznosi, kvalificira i zaključuje, a posebno sud žrtava genocida.

Međunarodni sud pravde

PRIJEVOD PRESUDE: "PRESUDA Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 26. februar 2007. godine", Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2008. Na promociji, koja je održana 24. decembra 2008. godine u Svečanoj sali Rektorata Univerziteta u Sarajevo, saopćena je uvodna riječ "Presuda Međunarodnog suda pravde". Promotori: prof. Kasim Trnka, prof. dr. Omer Ibrahimagić, prof. dr. Ćazim Sadiković, prof. dr. Samir Arnautović, prof. dr. Zijad Hasić, prof. dr. Abedin Bikić i prof. dr. Smail Čekić. Moderator: prof. dr. Ismet Dizdarević.

UŽASI VIDENI OČIMA DJECE

Sjećanja djece na strahotne dane Srebrenice su potresni dokumenti o zločinima četnika. Djeca su doživjela i duboko utkala u sebe bolne trenutke rastajanje od najbližih, od očeva, od braće, daidža i adža, od dobrih ljudi koje su sretali u sretnim danima Srebrenice. Vidjeli su kolone očeva i braće koji su nasilnici tjerali u smrt. Sklanjali se, pripijeni uz majke, od razarajućih i smrtnosnih granata u mračne podrumne. Osjetili su mučninu gladovanja i smrzavanja, doživjeli strahote bježanja iz zapaljenih domova i bolne rezove razdvajanja. Riječi odraslih o svakodnevnim ubijanjima nevinih Bošnjaka a, posebno, viđenja ili saznanja o ubijenim, svojim očevima unosilo je u njihove čiste duše dječije lomove, duboka osjećanja gubitka i sumnju u ljudskost "časnih srpskih sugrađana". Djeca Srebrenice govore o svojim intimnim doživljajima, o lomovima u dušama, o željama življenja kao što "žive svi moji vršnjaci", o razlozima

povratka u grad u "kome je zauvijek prekinuto moje djetinjstvo, moje nade, očinska ljubav, prijateljstva..." Govore mladi ljudi svoje doživljaje grozomornih dana genocida, govore jezikom u kojem su duboko utkana i uvjerenja i emotivna čistoća njihovih duša i usjekline mučnih sjećanja, ali i unutrašnji protesti protiv nosilaca zla, i protiv i ranijih i sadašnjih. U danima odvojenosti od Srebrenice pokušavali su da žive životom mladog čovjeka, ali nisu mogli. U njima su, skoro svakodnevno, iznicale slike preživljenih događaja, slike umiranja nedužnih, razdvajanja, nasilja, slike posljednjih pogleda i pokreta očevih i... kada su pokušavali da "zaborave" sve što su vidjeli i (ili) o čemu su slušali od odraslih, kada su željeli da dane viđenih strahota "zamijene" sadašnjim, da "žive samo za danas" ili "samo za sutra", nisu mogli, jer su usjekline nepravde duboko urezane u njihove duše. Njihove riječi – "nekako uvijek kad sam mislila da sam sve potisnula, sjećanja su se vraćala i upozoravala da negdje tijnaju u meni i da nikada, nikada neću zaboraviti" – najbolje ocrtavaju dubinu njihovih tragičnih doživljaja. Ispovijest Medihe Mustafić o smrti oca su reljefna ilustracija njenih doživljaja ali i sličnih doživljaja djece Srebrenice koja su ostala bez svojih očeva, bez voljenih roditelja s kojima

su, u danima mira, doživljajali radost i sigurnost. Kada je Mediha vidjela mrtvog oca na rukama njenog amidže kaže da je "nestalo sve što je do tada u meni bilo, nestalo je vjere u ljude, nestalo je nade za bolje sutra, nestalo je sve što je moju dječiju dušu činilo sretno". Rastanak sa ocem, kaže Sadržmir Nukić, je "bio bolan" i da nikad neće iz njegovog srca biti izbrisan. "Pri rastanku zagrlio me je tako da i dan-danas osjećam ubod njegove brade u moje tada dječjačko lice i rekao nam je: "Halalite mi i ja vama halalim – ne zna se šta se može dogoditi." Dželaludina Pašić je imala samo 11 godina. Gledala je svojim, dječijim očima, prizore zločina. Gledala je kako njen "babo odlazi u drugi red, red muškaraca pored ceste u Potočarima, a mi u autobuse. Babo ti ćeš nam doći, babo nas gleda i govori biće dobro, ali oči su mu suprotno govorile. Ulazim u autobus, plačem, vrištim a moj babo ostaje. Gledam ga, tada sam ga vidjela i nikada više. 11. juli 16 sati i 30 minuta, sve pamtim, a imala sam 11 godina, vidjela sam svoga babu i nikada više". I tada je, kao i sada, tražila odgovor na pitanje: "Zašto"? Dželaludina se i danas pita o razlozima ubijanja nevinih ljudi, pita se "zašto su to ljudi uradili drugim ljudima, kako su mogli, kako čovjek može ubiti čovjeka i živjeti kao da ništa uradio nije,

kako on spava, šta priča svojoj djeci šta je radio i šta je sve uradio? Da li i svojoj djeci govori da i oni tako trebaju hiljade očeva koje je ubio, da li razmišlja o njihovoj djeci".

Vratili su se u Srebrenicu, u grad svoga rođenja i djetinstva, u gradu u kome su u danima zla vidjeli sve što je tuđe njihovim unutaršnjim, plemenitim, čovječnim izlivima, sve ono što je sobom donosilo umiranja, prodorni tutanj razrajućih granata i bombi, zgarišta, golgotu progona, bolnost rastajanja. Vratili su se i sobom donijeli duboko urezana sjećanja na dane genocida, na dane čemera, gladovanja i smrzavanja, na dane nestajanja i ubijanja njihovih očeva, braće, rodaka i... Nermina Dautbašić, Alma Gabeljić, Mediha Mustafić, Elvisa Haskić, Dželaludina Nukić, Nermina Sejdinović, Azir Osmanović, Sadržmir Nukić i Admir Sejdinović su donijeli svom gradu ne samo usjekline boli, već i spremnost da Srebrenici vrate njen sjaj, njen iskon, njenu povijesnu veličinu. Oni neće, a i ne mogu zaboraviti sve nevolje kroz koje su prošli.

Iz njihovih iskaza izvire i osude zločina, i nerazumijevanje razloga ubijanja i progona nevinih, i konflikti između potrebe za srećnim življenjem i nemogućnosti da zaborave doživljene grozote. Admir se sjeća užasa i kaže: "To je bila noć, noć stra-

ve i užasa. Majka i tetka nisu nikako spavale, jer su četnici maskirani u odijela vojske ulazili među narod i odvodili muškarce, žene, djevojke i djecu. Ja sam pokušavao zaspati, ali uvijek bi me probudio neki zastrašujuć vrisak, kao da nekog kolju.”

Izviru istovremeno vapaji za pravdom i spoznaja da pravde nema, i potrebe za povratkom i strah od očekivanih naviranja ranijih bolnih sjećanja, i osjećanje promašenog djetinjstva ali i uvjerenje o mogućnosti prevladavanja osjećanja mukotrpnih doživljaja iskorjenjivanjem zlih početaka i sadašnjih koraka nastavljača genocidnih namjera i postupaka. Oni ne mogu zaboraviti zločine drugih i nerazumijevanje onih koji su mogli spriječiti ljudsko nasilje da su htjeli, oni se neće smiriti sve dok posljednji zločinac (koji se i sada šeta Srebrenicom) ne bude procesuiran.

Mladi povratnici nisu imali ono što su njihovi vršnjaci imali. Nisu osjetili radosti djetinjstva. “Nisam, kaže Elvira Haskić, bila tinejdžer i nikad neću imati normalan život koliko god se trudila, a za sve je to kriv rat. *Nakon svega ponovo živim u Srebrenici* i imam snage svaki dan gledati u oči ljudima koji su mi uništili život.” To su riječi mladih ljudi koji su rasli i izrasli iz nevolja, koji nose duboke usjekline genocida, koji su i sada, nakon povratka u svoj rodni grad, su-

očeni sa nosiocima zla. Njihove riječi govore o traumatskim doživljajima, ali i o onome šta sada hoće i mogu. Žele i mogu da njihova Srebrenica “grad koji je nekada bio rame uz rame sa Dubrovnikom”, koji je bio “nekada stjecište trgovaca i zanatlija”, bude opet grad iskonske ljepote, bogatstva i ljudske plemenitosti. Oni vjeruju da, “ako Bog da bit će opet” Srebrenica ono što je bila i što može i treba biti: i mjesto vječitog sjećanja na dane genocida i mjesto mirom, radom i napretkom ispunjenog življenja.

Djeca Srebrenice: “**PREKINUTO DJETINJSTVO**”, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Organizacioni odbor za obilježavanje 11. jula 1995. trinaeste godišnjice genocida nad Bošnjacima “sigurne zone UN-a” Srebrenica, Sarajevo, 2008. Tekst “**Užasni viđeni očima djece**” je saopšten na promociji knjige

“**Prekinuto djetinjstvo**” koja je održana 11. 2. 2009. u Svečanoj sali Rektorata Univerziteta u Sarajevu. **Promotori:** prof. dr. Ismet Dizdarević, mr. Enis Omerović, učenica Mirnesa Begović i jedna od autora knjige Nermina Dautbašić. **Moderator:** dr. Rasim Muratović.

Druga promocija održana je 16. 3. 2009. u maloj sali Kulturnog centra Srebrenice. **Promotori:** načelnik općine Srebrenica Osman Suljić, prof. dr. Ismet Dizdarević, mr. Enis Omerović i jedna od autora knjige Dželaludina Nukić.

Moderator: dr. Rasim Muratović.

SREBRENIČANI SU TROVANI BOJNIM OTROVIMA

O uzrocima i posljedicama genocida nad Srebreničanima napisano je relativno mnogo naučnih i stručnih knjiga, serioznih studija i književnih djela. U njima je ukazano na vidove nasilja koji, i po težini i formi ispoljavanja, prevazilaze sve dosada, u ljudskoj povijesti, zabilježene forme nasilja "ljudi" nad ljudima. Dokumentarna građa o julskim zbivanjima 1995. u Srebrenici rječito govori objektivnim činjenicama i iskazima očevidaca o tim, grozomornim strahotama. I ovo što je dosada napisano o genocidu u Srebrenici i ono što će još biti napisano, jer još nije sve rečeno što treba reći i to ne samo zbog izginulih, nestalih, tjelesno osakaćenih i psihološki traumatiziranih Srebreničana, već i zbog unuka umrlih koji treba da očuvaju sjećanje na strahotne dane njihovih predaka i da ta saznanja prenesu na svoju djecu i svoje unuke. Publikovana djela i djela koje će biti napisana o Srebrenici mogu pomoći dubljem osvješćava-

nju svijeta o zlu koje se uvijek rađa u krilu fašizma. Možemo ga zvati kako nam odgovara ali ga najviše zovemo prema zemlji gdje se ranije ispoljio (Njemačka, Italija) ili gdje se je nedavno rodio i gdje još živi (Srbija) ili pak po zemlji u kojoj se sada naziru izdanci fašizma.

Na civilima koji su bježali iz okupirane enklave primijenjen je još jedan vid nasilja. U cilju ubijanja ili onesposobljavanja srpski soldati su koristili hemijske borbene materije čija je upotreba, međunarodnim konvencijama zabranjena. Doduše, bojni otrovi su korišteni u Prvom i Drugom svjetskom ratu, pa i u kasnijim ratovima (Korejskom, Vijetnamskom) i to pretežno na vojnicima. U Srebrenici je, u cilju usmrćivanja ili tjelesnog i duševnog onesposobljavanja izmučenih, izgladnjelih i iscrpljenih civila, korišteno hemijsko oružje.

Doktrina o važnosti hemijskog oružja

Objektivne činjenice potvrđuju iskaze očevidaca o upotrebi hemijskog oružja. Analize izvještaja Human Rights Watcha ukazuju na činjenice o postojanju uvjeta i razloga za upotrebu hemijskog oružja u ostvarivanju ratnih ciljeva JNA. U vojnim fabrikama su se proizvodile odgovarajuće količine hemijskog oružja, postojala su dobro čuvana skla-

dišta hemijskog oružja raznovrsne namjene i vršene su pripreme za upotrebu ovog oružja u ratu. Formulirana je odgovarajuća doktrina o uvjetima, vremenu i načinu upotrebe hemijskog oružja. Istraživači u vojnim institutima su se koncentrirali kako na iznaleženje najefikasnijih hemijskih sredstava tako i u pronalaženje najboljih kombinacija bojnih otrova kojima bi se, istovremeno, postigli optimalno mogući efekti na ljudima i izbjegle očekivane optužbe i osude zbog kršenja međunarodne zabrane korištenja hemijskog oružja. Izjave bivših oficira JNA i podaci iz Ministarstva odbrane SAD-a uvjerljivo pokazuju da se JNA pripremala za ofanzivnu upotrebu hemijskog oružja. Na posebnim seminarima oficiri JNA su obučavani o načinima primjene ovih sredstava i o načinima odbrane od njih. Doktrina JNA o potrebi korištenja BZ sadržana je u Priručniku JNA iz 1981. U Priručniku je precizirano u kojim okolnostima, kako i zašto treba koristiti hemijsko oružje. Predviđeni su i efekti koji će rezultirati iz primjene hemijskog oružja. U nekim dijelovima Priručnika su detaljno opisani tjelesni i psihološki učinci koje je moguće očekivati nakon upotrebe hemijskog oružja u okolnostima koji su, prema procjeni eksperata, najpogodniji. Uvjeti i predjeli u kojima su se, jul-

skih dana 1995. zadesili Srebreničani su omogućavali najučinkovitiju upotrebu hemijskog oružja. Bili su u okruženju, u blokadi, stalno tučeni artiljerijskim granatama i sačekivani od četničkih zasjeda na svim mogućim pravcima kretanja.

U Priručniku JNA iz 1981. godine su detaljno opisani očekivani, tjelesni i psihološki, efekti. U Priručniku je, zapravo, naglašeno da "korištenje hemijskih sredstava za onesposobljavanje stvara jaku mentalnu konfuziju u vojnoj formaciji, u cilju uništavanja njene vojne kohezije, čineći je manje efikasnom borbenom snagom i olakšavajući time ubijanje ili zarobljavanje njenih članova. Prema priručniku, mala doza sredstava za onesposobljavanje djelovat će na pamćenje, sposobnost rješavanja problema, usredotočenost i razumijevanje; veće doze će u potpunosti uništiti sposobnost obavljanja bilo kojeg zadatka." (Srebrenica 1995, knjiga 2 "Zločini nad Bošnjacima u Srebrenici za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu", 1991-1995.)". U Priručniku su opisane situacije u kojima je moguće ostvariti pored uže shvaćenih vojnih ciljeva i psihološke ciljeve: promjene u mentalnim procesima i ponašanju Srebreničana.

“Čudna ponašanja” izbjeglica

Opisi očevidaca o psihološkim promjena koje su osjećali kod sebe ili zapažali na drugima uvjerljivo govore “da je vodstvo bosanskih Srba, koje je planiralo zauzimanje srebreničke “sigurnosne zone”, moglo stvoriti takvu situaciju koja je pogodna za efikasnu upotrebu sredstava za onesposobljavanje, kao što je BZ.” (Srebrenica 1995, knjiga 2). U iskazima očevidaca o “čudnom dimu” koji se širio kao magla, o pojedincima koji su se “čudno ponašali”: obraćali su se mrtvim prijateljima, buncali su, djelovali su kao ludi, trčali su prema četnicima, zapadali su u paniku i vrištali, pjevali su mada su trebali biti mirni, pljuvali na drugove i vikali da su četnici, govorili su da kada su se počeli po glavi ona je nestala, pokazivali su simptome paničnog straha i slično. U cilju ilustracije prezentirat ćemo izvode iz kazivanja M. S. iz Poznanovića, A. A. iz Pobađa i S. H. iz Pasmulića. Oni su svoja viđenja djelovanja hemijskog oružja opisali na različite načine, ali iz tih razlika u opisu provejava ista spoznaja da su četnici upotrijebili hemijsko oružje i da je ono izazvalo izrazito teške psihološke posljedice. Iz njihovih iskaza (“Srebrenica 1995”, knjiga 2, 1999.) kao što su, naprimjer: “...kada je prestala pucnjava, nešto puče i dim se počeo razilaziti, a vjetar je pu-

hao u našem pravcu. Ja sam imao sreće da sam imao zaštitnu masku i upotrijebio je. Otrovi su djelovali. Ljudi su sami sebe klali noževima, vješali, bacali bombe, izvršavali samoubistva. Pri tome su ubijali ili ranjavali ljude, koji su bili u neposrednoj blizini” (M. S. iz Poznanovića); “...Još neko vrijeme smo putovali kada su nas počele zasipati granate sa bojnim otrovima od kojih je narod počeo gubiti razum i sam se ubijati.” (A. A. iz Pobađa); “...U jednom trenutku moj amidžić Senahid je pričao kako on vidi svoju kuću u Pasmulićima i da mora ići prema selu. Vidio sam da halucinira, te sam ga na jednom izvoru rashladio i udario mu dva šamara kako bi došao svijesti.” (S. H. iz Pasmulića). Njihovi opisi su sukladni sa opisima simptoma o kojima se piše u relativno mladoj naučnoj disciplini – psihofarmakologiji. Eksperimentalna istraživanja pokazuju da farmakološka sredstva djeluju “na psihonervnu aktivnost direktno, mijenjajući funkciju živčanog ili endokrinog sistema, ili indirektno, izazivajući promjene u metaboličkim procesima organizma.” (Petz, B. “Psihologijski rječnik”, 2005.) U stručnoj literaturi se također ukazuje da se pod uticajem određenih hemijskih sredstava zapažaju promjene u ponašanju pojedinaca koje se obično ispoljavaju ili u vidu pojačanih psi-

homotornih i impulsivnih reagiranja ili, pak, u vidu izrazite usporenosti, pasivnosti i apatije. Ukazuje se i na druge karakteristične simptome. Gubitak orijentacije, histerične reakcije, sumračna stanja, halucinacije su, takođe, psihološki izrazi tih promjena. Psihološke manifestacije promjena koje rezultiraju iz djelovanja hemijskog oružja, i o kojima govore očevidci, su utvrđeni ne u psihofarmakološkim eksperimentima, već su detaljno opisani i u vojnom priručniku SAD-a o liječenju od hemijskih sredstava. U njemu je, između ostalog, istaknuto da “izloženost antihaligenim sredstvima za onesposobljavanje, kao što je BZ, može proizvesti različite simptome, uključujući uznemirenost, ošamućenost ili vrtoglavicu, nepoštivanje naredbi, zbunjenost, hirovito ponašanje, spoticanje ili teturanje, povraćanje, nejasan ili besmislen govor, haluciniranje, skidanje odjeće, mrmljanje i čupanje kose, ukočenost i komu.” (“Srebrenica 1995”, knjiga 2, 1999.). Prof. dr. Alija Ramljak i Dževad Mahmutović, u svom radu (“Upotreba bojnih otrova u srebreničkom holokaustu”, “Srebrenica 1995”, knjiga 1, 1998.) ističu da je preparat BZ koji je upotrijebljen u danima grozomornog nasilja nad Srebreničanima, sličan “famoznom sintetskom preparatu i da je “upravo, zahvaljujući ovom otrovu,

uspjelo se Srebreničane dovesti u potpuno pasivno stanje, koji su se u delirantnom stanju s oružjem u rukama i bespomoćni masovno predali dželatskim spodobama. Zahvaljujući upotrebi Bot (komplementarni činioci), kao *conditio sine qua non*, agresor je polučio nekrofilski uspjeh sa 100% efektnošću.”

Sumnja o neupotrebi BZ je nezasebnovana

Nepriistrasna analiza objektivnih podataka i iskaza očevidaca uvjerljivo pokazuje da je hemijsko oružje korišteno na Srebreničanima prilikom njihovog napuštanja “zaštićene zone” i da su teške psihološke posljedice rezultirale iz djelovanja otrova na centralni i vegetativni nervni sistem. Iz prezentiranih činjenica, kao i iz činjenica o kojima nije bilo govora u ovom radu, proizilazi naša konstatacija i naše uvjerenje da je ranije pripremana upotreba hemijskog oružja upotrijebljena, julske dana 1995. godine, na Srebreničanima. Naše uvjerenje o razlozima primjene hemijskog oružja je zasnovano na pet logičkih i psihosocijalnih spoznaja: 1. na definisanoj doktrini o “opravdanosti” korištenja hemijskog oružja u situacijama koje su “vojnički pogodne”; 2. na postojanju fabrika koje su proizvodili hemijsko oružje i tajnih skladišta u kojima je čuvano a koji su bili

pod strogom kontrolom odgovornih osoba u JNA; 3. na polaznim, ranije razrađenim, planovima bespoštednog ostvarivanja megalomanske ideje "Velike Srbije". U toj mračnoj ideji utkana je odluka o "opravdanosti" upotrebe svih sredstava koja doprinose realizaciji tog cilja; 4. na postojanju naučnih dokaza o vjerovatnoći psiholoških simptoma izazvanih djelovanjem sredstava hemijskog oružja koje su očevici u situacijama, u kojima su se našli, doživjeli ili koje su percipirali kod drugih i 5. na pokušajima iznalaženja "racionalnih razloga" o nezasnovanosti istine o korišćenju hemijskog oružja. Neki od razloga kojim se želi negirati istina su više projekcija straha od mogućeg otkrivanja istine a ne neznanja o onom što se stvarno desilo, u julskim danima 1995. godine, u užim i širim područjima Srebrenice. Oni ne mogu osporiti postojanje simptoma psiholoških poremećaja o kojima govore očevici događaja, ali pokušavaju da ih tumače umorom, iscrpljenošću, gladovanjem a ne posljedicama djelovanja bojnih otrova. Međutim, nepristrasna analiza ukazuje da oni nastoje da stvarne dokaze o korišćenju hemijskog sredstva sakriju neistinom. Predavanja pojedinaca četnicima ne može se tumačiti, kako to oni žele, njihovom "dobrovoljnošću" (jer su racionalno znali šta ih čeka), već

isključivo dezorijentacijom, gubitkom svjesne kontrole svojih postupaka, halucinacijama i sličnim psihološkim poremećajima koji se javljaju kao posljedica djelovanja hemijskog oružja. Ne može se negirati ni činjenica da oni koji su imali gas-masku ili neko drugo sredstvo zaštite od hemijskog oružja nisu ispoljili te simptome iako su se nalazili u identičnim okolnostima.

Mujo Alić: "Upotreba bojnih otrova u izvršenju genocida u Srebrenici, sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, jula 1995", Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo. Na promociji, koja je održana 20. 1. 2009. u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu, saopšten je rad "Srebreničani su trovani bojnim otrovima". Promotori: prof. dr. Faruk Dalagija, general Hasan Efendić, prof. dr. Ismet Dizdarević i general Mustafa Polutak.

DUBINA DUŠEVNE PRAZNINE

Selma Leydesdorff, autorica knjige "Prazninu ostaviti iza nas", knjige koju danas promoviramo nas uvodi i vodi u vrijeme strahota, psihološki neshvatljivih, iznadživotinjskih poriva i ponašanja "časnih i neporodnih" Mladićevih soldata. Autorica, nepristrasnom, psihološkom analizom otkriva izvore, tokove i posljedice raznovrsnih grozomornih vidova nasilja moćnih nasilnika nad nećmoćnim ženama i djecom Srebrenice. Na svakoj stranici ove, zaista, emocionalno potresne knjige, osjeća se izrazita intrinzična potreba Selme Leydesdorff da spozna i javno objelodani sve ono što su osobno doživjele i vidjele žene Srebrenice, sve dramtične trenutke koje su unijele u sebe i donijele nakon, sadističkog i zluradog protjerivanja iz svog zavičaja. Autorica vjerno opisuje i njihova sadašnja, posttraumatska preživljavanja, rasvjetljava dubinu i emocionalnu težinu njihove žalosti. Evociranje događaja iz julskih dana 1995.,

posebno vezanih za ubijanje njihovih supruga, sinova, rođaka, prijatelja i inih pojedinaca koje su poznavali, čini njihov svakodnevni život mučnim, nemirnim i neizvjesnim. Iz autentičnih iskaza žena izvire i razumna pitanja i protesti upućeni vojnicima Holandskog bataljona koji su mogli, ali nisu ništa učinili da smanje njihove patnje ako, kako kažu, nisu mogli zaustaviti genocidne namjere i ponašanja osvetom nadojenih, sadizmom i pljačkaškim namjerama podstaknutih Mladićevih spodoba. Vjerovali su u ljudskost i dobronamjernost vojnika Holandskog bataljona, a naišli su na ravnodušnost pa, čak, i primjere saradnje sa četnicima. "I pored svega, ističe S. L., pripadnici Holandskog bataljona su u decembru 2006. godine primili medalju za svoju misiju. To je bio šamar ženama koje su ispričale svoju priču. Ne zato što nisu saosjećali sa drugim ljudima, nego zato što se na ovaj način ta slika svijeta sudarila sa njihovom predstavom o tome."

Knjiga "Prazninu ostaviti iza nas" je organski sklad duševno razarajućih osobnih doživljaja žena Srebrenice, njihovih viđenja grozomornih prizora u julskim danima i iskazanih osuda protiv nosilaca zla, izvršitelja genocida, ali i vojnika Holandskog bataljona koji su mogli i trebali uraditi ono što im je bila dužnost – ostva-

riti zaštitu žitelja zaštićene zone UN. Čitatelji će, iščitavnjem razumljivo i dokumentarno pisanog teksta, spoznati šta su žene doživljavale u situaciji stvarnog dolaska rata, u životu pod prijetnjom, u "skladištima" pod neprijateljskom vatrom, u okolnostima ubijanja i pometnji, u haosu i stravi, u teškom prizoru razdvajanja muškaraca i žena, u polasku bez dolaska i drugim, potresno iskazanim svjedočenjima žena. Svaki iskaz govori mnogo o onom što je svaka Srebreničanka osobno doživjela. Sinteza svih njihovih iskaza je snažan, povijesni dokument, uvjerljivi protest protiv nasilja i potreba za procesuiranjem svih onih koji su na bilo koji način doprinijeli masovnim ubijanjima muškaraca, silovanjima i progonima žena. Čitatelj će spoznati šta mogu, nakon strahota koje su preživjele, osjećati Sabaheta, Munira, Timka, Ramiza, Kada i druge žene koje je intervjuirala autorica. Sina Sabahete su uhapsili četnici, "mog jedinog sina pred očima holandskih vojnika. A moj muž koji je pokušao da se probije kroz šume nije uspio da se dočepa slobodne teritorije. Cijeli moj život dotada, moj život od rođenja pa dotada, bio je uništen. Nestalo je sve što je bilo dobro. Sva sreća i radost zamijenjene su bolom i tugom za mojim sinom i mojim mužem... Ja sam od tada robot koji sam sebi daje zada-

tak." Izjava Munire Subašić o rastancima su vrlo potresne. "Otac grli svoju kćerku posljednji put i njih oboje znaju da se neće nikad više vidjeti. Dijete plače uz svog oca kojeg nasilno odvođe, vičući: "Vrati se, vrati se!" Majka grli čvrsto svog mladanog sina i preklinje srpske vojnike da ga ostave s njom. "Nemojte mi ga uzimati, on nije ništa uradio, pa on je još uvijek tako mali, kuka ona držeći sina čvrsto i trgajući uzalud pokušava da ga oslobodi iz vojničkih ruku. Od tada, bez njega njen život nema smisla. Ramiza je izgubila više članova svoje obitelji. Želi da sazna istinu i kaže: "Šta mogu da uradim? Nemam više nade (...) osjećam se praznom u duši i to u svakom pogledu. Nemam nikoga (...) ni budućnosti, ni perspektive, nemam ništa. Imam samo svoje dijete, svoju kćerku, ona je jedina moja nada i utjeha. Borim se za nju (...), nemam planova, nemam ideja." Timka kaže: "Umirem od samoće. Sjedim između četiri zida dan i noć, nemam nikoga o kome bi se brinula: nemam brata, nemam sestre, nemam oca, nemam majke, nemam muža, nemam ništa, ništa. Nebo je, međutim, visoko, a zemlja duboka, moram živjeti gdje god da sam, ovdje ili negdje drugo boli me moja duša, i sama sam."

Selma Leydesdorff ne ostaje samo na vjerno iskazanim svjedočenjima

žena Srebrenice već i sagledava razloge genocida u Srebrenici, ukazuje na dublju pozadinu nasilničkih ponašanja Mladićevih soldata i posebno razotkriva sramotno ponašanja vojnika Holandskog bataljona. Piše ne samo o njihovoj indiferentnosti, već i seksualnom nasilju nekih holandskih vojnika. (Iskaz Srebreničanke Samre to najbolje pokazuje). Autorica kaže: "Ja u ovoj knjizi preživjele stavljam na centralno mjesto i prekidam sa holandskom opsesijom da žrtve nisu te kojima pripada centralno mjesto, nego holandski vojnici. Ovakva situacija nastala i zbog toga što su mnogi holandski vojnici osupnuti osjećajem krivice. Niko neće negirati tugu koju imaju bivši vojnici. Ko je bio u situaciji da nemoćno gleda na tolika ubistva, morao bi, u najmanju ruku, da ima osjećaj sramote; ko se kao individualac osjeća primoranim da opravdava odsustvo akcije, nalazi se na isti način u krivu, kao i svako ko posmatra neko ubistvo i ne čini pritom ništa. Ja uzimam te psihičke žalbe vrlo ozbiljno; sramota ne mora, ustvari, da dovede do žalbe, nego do časnog pokušaja da se sagleda ono što se dogodilo. Zbog velike pažnje koje se ukazuje Holandskom bataljonu izgleda da se zaboravlja ko su stvarno žrtve u Bosni, i time se one guraju u pozadinu. A kako godine prolaze žrtve postaju sve apstraktnije."

Autorica ukazuje na žalbe preživjelih kojim su patnje jako teške i velike jer moraju i dalje živjeti u dubokoj žalosti, a u narušenim okolnostima i bijedi. *Žrtve žele osobno znati šta se dogodilo, žele da njihova preživljavanja i viđenja budu osnova na promjenu u društvu u odnosu na prošlost i da omogućće da se ovakvo zlo nikad, nigdje i nikom ne ponovi. Oni žele da žive u miru onako kako su živjeli prije genocida.* Ali, ističe, autorica "stari susjedi prijatelji su postali neprijatelji i ubice", pa zbog toga "ovo čini sjećanje na sve ono što je bilo prije toga gotovo nemogućim. Jer, čega se oni, ustvari, moraju sjećati? Na svoje veliko čuđenje vidjeli su kako muškarci s kojima su ranije pili kafu odjednom šetaju u vojnim uniformama i tjeraju ih da napuste svoje kuće i ognjišta. Mora li se u sjećanje urezati prijateljstvo ili neprijateljstvo? Oba su stvarna. Kada su pobjegli, očekivali su da će se brzo vratiti, ali se pokazalo da su tada otpočeli sa lutanjem koje još uvijek nije završeno."

Knjiga jasno pokazuje da žene Srebrenice ne mogu niti trebaju zaboraviti ubijanja, mučenja, silovanja i sramoćenja. Kako mogu zaboraviti scene koje su vjerno opisane u knjizi? "Kamioni su bili pretrpani i sa njih su skidane djevojke kako bi zadovoljavale seksualne potrebe Srba. Ova cijela operacija imala je uosta-

Svirepi zločinac Goran Jelić – "srpski Adolf" – ubijana nevinog građanina Brčkog.

lom seksualni prizvuk. Bezobraznim psovkama utjerivao se strah – i nažalost to nije ostajalo samo na tome: Srbi su neprestano tražili djevojke koje su poznavali od ranije, ali pošto za muževe definitivno nije bilo mjesta u autobusima, žene su, ako to nisu već ranije, "slobodna divljač" za odstrel. Za vrijeme tog puta žene su silovane i ubijane." Selma Leydesdorff odgovornost za zločine ne povezuje samo sa Mladićevim soldatima, već i sa "posmatračima". Koliko odgovorni pojedinci i instance koji su znali za zločine u Srebrenici? Oni su takođe odgovorni.

Knjiga nije samo korisno štivo koje nas informira o zbivanjima u Srebrenici u julskim danima 1995., već i štivo koje nas emotivno pokreće, koje budi neskrivenu empatičnost, koja od nas traži da ne zaboravimo patnje preživjelih Srebreničanki i njihove

Ubijanjem nevinih civila agresori su dokazivali svoje "viteštvo, pravičnost i časnost".

djece i da, skupa s njima, istrajavamo na ostvarivanju njihove, a i naše, potrebe za procesuiranjem svih odgovornih osoba, bez obzira u kojoj je ulozi bio, kao i da tražimo moralnu odgovornost onih koji su mogli pomoći a to nisu uradili.

Selma Leydesdorff: **"Prazninu ostavite iza nas"**, Sarajevo, 2009. Na promociji koja je održana 18. 3. 2009. godine u Općini Stari Grad saopćen je rad **"Dubina duševne praznine"**. **Promotori:** Fadila Memišević, dr. Branka Antić, prof. dr. Ismet Dizdarević, prof. dr. Enver Kazaz, književnik Željko Ivanković i autor Selma Leydesdorff.

PREŽIVJETI GENOCID

Vrijedna ostvarenja ma kojeg žanra, naučnog, stručnog, literarnog, govore ne samo pojavno prepoznatljivim spoznajama, već i onim što stoji iza njih, što se naslućuje, što se doživljava kao ulazak u novo, dotad nepoznato, što nadahnjuje i duhovno obogaćuje. U tim ostvarenjima se otkriva i ono drugo, pozadinsko manje vidljivo, ali koje egzistira u svojerodnom složaju uzajmnih uticajnosti. Iskazana viđenja autora omogućavaju dublji uvid u izvore njihovih uvjerenja, u činjenice na kojima su zasnovana, u puteve traganja za vjerodostojnim pokazateljima i logičnoj opravdanosti na kojima su utemeljena. Autori vrijednih ostvarenja, u svom misaono dubljem rasvjetljavanju suštinskih relacija, ne zanemaruju povezanost između svojih, najčešće, originalnih razmišljanja s jedne i jasno spoznate i (ili) rudimentno naslućujuće realnosti s druge strane.

Danas smo u prilici da promoviramo jedno od tako konsteliranih os-

tvarenja. Naslov djela "Preživjeti genocid" i ime autorice Jasne Balorda rječito govore o aktualnosti i važnosti problematike djela a i o intelektualnoj smjelosti i autorice, magistricice psiholoških nauka, da uđe u složene procese analize postratnih etničkih identiteta Bošnjaka. Činjenice o nastanku djela "Preživjeti genocid" takođe govore o značajnom naučnom radu. Knjiga je doradana magistarska radnja koju je Jasna Balorda odbranila 2003. godine na Roskilde univerzitetu u Danskoj. Teza je odbranjena na engleskom jeziku pred poznatim imenima iz područja psihologije i kulturoloških studija, dr. Larsson Jensenom i dr. Rashmi Singlom. Knjiga je, u svojoj biti, logička sinteza rezultata ranijih empirijskih istraživanja, analiza teorijskih razmatranja autorice i njenih, empirijskih i (ili) teorijskih, proučavanja spoznaja o Bošnjacima i genocidu publikovanih poslije 2003. godine (Mustafa Imamović, Smail Čekić, Mirko Pejanović, Ismet Dizdarević i drugi). Prikladna ilustracija izrečenog je sadržana u metodološkom dijelu knjige "Preživjeti genocid". Mr. Jasna Balorda, između ostalog, naglašava da je knjiga naučna analiza koja "kombinira discipline kulturoloških studija sa njima svojstvenim korištenjem historijskih, socioloških, politoloških i drugih aspekata i socijalne psiholo-

gije. Ovo su dva primarna teorijska alata u ovom djelu, iako je kritička psihologija također korištena kao neka vrsta ideološkog okvira, te fundamenta za empirijsku analizu. Ovdje se, dakle, koriste dvije vrste pristupa materiji, jedna teoretski, koji karakteriše primarno prvi dio projekta i bazira se na analizi i diskusiji literature i drugi, empirijski, koji karakteriše primarno drugi dio projekta, a analizira podatke sakupljene na terenu u vidu intervjua napravljenih sa pripadnicima etničke grupacije Bošnjaka."

U prezentiranom citatu sadržane su suštinske, socijalnopsihološke, odrednice djela. To je vidljivo iz značajki definiranog teorijskog pristupa, dobro osmišljenog empirijskog konstrukta, adekvatno izabranog mjernog instrumenta, primjerene primjerne standardiziranog intervjua psihosocijalnim osobenostima intervjuiranih osoba iz Sarajeva i Viteza i umješnosti sintetičkog interpretiranja teorijskih i empirijskih spoznaja. U razmatranju krucijalnih psihosocijalnih aspekata etniciteta i etničkog identiteta zapravo, u tumačenju prirode i geneze socijalnog identiteta, autorica polazi od savremenih spoznaja dviju psiholoških disciplina, socijalne i radikalne psihologije. Autorica, u kritičkom tumačenju, ne ostaje samo na teorijskoj analizi gru-

pnih, cjelovitih i osobnih, individualnih dimenzija socijalnog identiteta, niti pak na povijesnim procesima razvoja etničkih identiteta, posebno bošnjačkog, već nastoji da ukaže kako "historijski pregled identiteta i međuidentitetskih odnosa spontano doveo do ključnog elementa ovog istraživanja, ilustracije genocida i genocidnih aktivnosti u Bosni i Hercegovini u ratnom periodu 1992-1995.". Iz postupka i ishoda analiziranja vidljivo je da su autorici poznate i vrijednosti i ograničenja objektivnih analiza, posebno u primjeni i interpretaciji intervjua. Upravo zato se osjeća nepristrasnost autorice u konstataciji da su "empirijski zaključci, bazirani na kvalitativnim intervjuima sa trideset ispitanika u Vitezu i Sarajevu, od presudne važnosti su, obzirom da uopštavanjem rezultata pružaju uvid u diskursne tendencije koje utiču na intimni bošnjački doživljaj sopstvenog etniciteta, odnosno etnički identitet, te reakcije na kontekst i diskurs koji pripadnici ove etničke grupe pokazuju."

U okvirima teorijskih razmatranja Jasna Balorda ukazuje na vrijednost kritičke psihologije. Njeno prihvatanje teorije kritičke psihologije, ustvari učenja Klause Holzkampa, je psihološki potpuno opravdano. Razlog za primjenu ove teorije u tumačenju tokova i ishoda istraživanja, autorica

vidi u pridavanju jednakog značaja društvenim i individualnim determinantama ove teorije u tumačenju složenih fenomena geneze bošnjačkog identiteta u periodu prije, u toku i, posebno, nakon agresije, u poslijeratnim društvenim procesima u Bosni i Hercegovini. Naglašavanje aktivne uloge pojedinca u mogućnosti njegovog mijenjanja strukturalnih, grupnih okvira, posebno u "konkretnom bosanskom, genocidnom kontekstu" ukazuje na nov pristup u razumijevanju intragrupnih i intergrupnih relacija. Iako standardi grupe, strukturalni kontekst ima snažan uticaj na ponašanje pojedinca, ipak "individua uvijek ima izbor da stvori proizvoljan odnos prema kontekstu, ako ne u smislu konkretne akcije, onda u sposobnosti pojedinca da se izdigne iznad strukture, te kreira lično, konstruktivno shvatanje sebe i konteksta u kojem se nalazi." U toku individualnog sazrijevanja, pojedinac procesom introjekcije unosi u sebe standarde strukture, internalizira ih i kasnije ih, u raznim životnim okolnostima, posebno životno pogubnim, ispoljava ih u svom individualnom ponašanju. U prihvaćenom psihosocijalnom shvatanju interaktivnog odnosa između strukturalnog konteksta i pojedinca, Jasna Balorda preispituje "teoriju strukturološkog

determinizma nasuprot liberalnim teorijama kritičke psihologije" i u kontekstu genocida nad Bošnjacima.

Humanističku dimenziju kritičke psihologije autorica sagledava u povoljnom položaju intervjuirane osobe u toku razgovora, u naglašavanju važnosti ispoljavanja njegovih individualnih shvatanja i kapaciteta i u pridavanju primarnog značaja svjesnim procesima. Ispitanici se ne tretiraju kao pokusni kunići, već kao aktivni sudionici istraživačkog procesa, kao saučesnici, kao suistraživači. Ovakav tretman ispitanika smanjuje moguću pristrasnost intervjua odnosno "tretirajući ispitanika kao saučesnika ili suistraživača, glavni istraživač izbjegava zloupotrebu autoriteta, koja se u ovakvim situacijama nerijetko dešava, dok se pojašnjavanjem osnovne poente i humanih aspekata projekta te njegovih pozitivnih uticaja na diskurs i kontekst uopšte, suistraživač motivira te njegov lični interes pobuđuje, čime se i mogućnost da će on ili ona pružiti netačne ili zavaravajuće rezultate također značajno umanjuje. Istraživač osobito mora težiti tome da suistraživača tretira sa strpljenjem i respektom, time prije kada se radi o ispitanicima koji su direktno preživjeli genocidnu traumu."

Trideset intervjuiranih suistraživača, dvadeset muškaraca i deset že-

na starosti između 22 i 65 godina, obuhvaćenih uzorkom istraživanja, koji su u toku agresije živjeli u Vitezu (17 ispitanika) ili Sarajevu (13 ispitanika). Jedna grupa Bošnjaka su, kako ističe autorica, "obitavali u Vitezu, gradiću u centralnoj Bosni, gdje su jedinice HVO-a iz Zapadne Hercegovine zajedno sa lokalnim hrvatskim stanovništvom, pokušale da istrijebe većinu bošnjačke populacije", a druga grupa intervjuiranih osoba čine građani Sarajeva koji su "iskusili godine neprestanog granitiranja, bili hodajuće mete brojnim snajperistima"... i koji su lišeni sredstava za biološko održanje bili "suočeni da se oni i njihov grad unište u korijenu, te da tako cijela Bosna i Hercegovina nepovratno padne u ruke vojske RS."

U tumačenju toka i ishoda procesa intervjuiranja, Jasna Balorda ukazuje na događaje vezane za pripremu agresije. Ustvari, precizno identifikuje planere i izvršitelje agresije i koja su u etapi priprema ispoljavali svoje velikosrpske državne teritorijalne pretenzije, vjerno opisuje zlodjela JNA koja je u "funkciji srpskog nacionalističkog ludila" uništavala sve važne kulturološke, religijske, te historijske važne institucije ne samo u Sarajevu, već i u ostalim mjestima Bosne i Hercegovine. Autorica opisom i drugih zlodjela izvršenih nad

Bošnjacima i konstatira da su opisana zlodjela vjerna ilustracija kršenja Ženevske konvencije o sprečavanju i kažnjavanju genocida, nepoštivanja jasne definicije genocida formulirane od Rafaela Limkina i dokumentiranih nalaza o genocidu sadržanih u dugogodišnjim istraživanjima Smila Čekića i drugih istraživača Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Vidljivo je takođe da Jasna Balorda nastoji da ukaže i na psihološke korijene koji su pojačavali agresivne i genocidne pobude idejnih začetnika i nositelja zločina nad bošnjačkim narodom. Ona nastoji i da odgovori na stalno prisutna pitanja o razlozima motivacije onih koji su živjeli skupa "krenu na oružje i istrebljenje svojih donedavnih komšija i prijatelja." U pripremi pravoslavnog stanovništva za zvjerstva uloga mjere psihološke propagande je bila presudna. Dugogodišnjom propagandom se nastojalo uvjeriti pravoslavno stanovništvo da "potencijalna žrtva zapravo i nema ljudske osobine", da se nasilnom kategorizacijom i poistovjećivanjem Muslimana sa Turcima ili poturicama i "gdje je nomenklatura bila dovoljna da determinira da li će osoba živjeti ili biti ubijena". Zločinci su, u nekim multireligijskim sredinama, ispoljavali dva identiteta. Jedan stvarni, zločinački pod maskom i

drugi, bez maske, lažno bliskim. Bez maske su nastojali uvjeriti Bošnjake i Hrvate kako su im bliski prijatelji i prave komšije.

U drugim dijelovima knjige "Preživjeti genocid" se mogu uočiti i drugi značajni doprinosi psihosocijalnom objašnjenju identiteta Bošnjaka, njihovih traumatskih doživljavanja, traumatskih reagiranja i načina prevladavanja ratnih i sadašnjih stresnih situacija nakon Dejtona. *Balorda Jasna ukazuje i na teške, grupne i individualne, posljedice genocida nad Bošnjacima, ali i na značaj doživljenog genocida na promjenu svijesti Bošnjaka o sebi, o svom identitetu, na potrebu boljeg uviđanja svih njegovih relevantnih konstituenti. Genocidno iskustvo je "probudilo Bošnjake iz vjekovnog identiteskog sna, poveo ih u aktivnu borbu za sopstveni identitet koja nije postojala u takvom obliku i intenzitetu, te otvorio prostor za definicije i varijante novog, pozitivnijeg identiteta."*

U traženju konstruktivnih rješenja za jačanje pozitivnog identiteta Bošnjaka, autorica ukazuje na potrebu dekonstrukcije stereotipa, bržeg oslobađanja od stereotipa koja je srpska propaganda označavala kao suštinske karakteristike Bošnjaka (Turci, poturice), pouzdanije sagledavati povezanost između denacionalnosti Bošnjaka pojačanog orijentiranja na islam kao bitnu dimen-

ziju etničkog identiteta Bošnjaka, preferiranje multietničnosti BiH i autohtonosti i Bošnjaka, i Hrvata i Srba, razotkrivanje i otklanjanje nagomilanih nacionalnih stereotipa i društveno podsticanje stavova da bitka "za identitet jest uspjeh u borbi za državu Bosnu i Hercegovinu, nje-no funkcioniranje i ekonomski prosperitet koji će se itekako odraziti na samo shvatanje svih njenih stanovnika, a osobito bošnjačke etničke grupe, koja bez jakog i konstruktivnog bosanskog identitetskog okvira ne može opstati."

Jasna Balorda: "Preživjeti genocid", Mauna – Fe, Sarajevo, 2009. Tekst pod naslovom "Preživjeti genocid" saopšten je na promociji koja je održana 13. 5. 2009. godine u Maloj sali Općine Stari Grad. **Promotori:** prof. dr. Ismet Dizdarević, prof. dr. Šaćir Filandra i prof. dr. Ugo Vlasisavljević.

Dio II

**BARBARI SU BILI BOLJI –
NEZABORAV USJEKLINA GENOCIDA**

Prof. dr. Asim Omerović

ZABORAV NE, OPROST NAKON POKAJANJA

(Ismet Dizdarević: Nezaborav usjeklina genocida, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2003. godine)

Analiza knjige "Nezaborav usjeklina genocida" pokazuje da autor, prof. dr. Ismet Dizdarević, nastoji da na validnim izvorima rasvijetli značajna psihosocijalna pitanja agresije na Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima. U tri poglavlja – Studije i eseji o psihološkim dimenzijama genocida, Promocije knjiga o agresiji, zlodjelima i odbrani i Iskorjenjivanje etnocentrizma, ostvarivanje potreba povratka i oporavak traumatiziranih osoba – autor razmatra psihosocijalne aspekte genocida nad Bošnjacima, psihološke posljedice torture, korijene psihološkog nasilja nad Srebreničanima, psihološke osobnosti ratnih zločinaca, psihosocijalne dimenzije etnocentrizma, probleme i poteškoće izbjeglica i potrebu za stručnom i institucionalnom

zaštitom osoba koje nose posljedice agresije i genocida. U cilju dubljeg i šireg sagledavanja problematike agresije i genocida autor, u posebnom dijelu rukopisa, prezentira tekstove koje je saopštio prilikom promocije knjiga u kojima se razmatra problematika agresije, zlodjela i odbrane Bosne i Hercegovine. Iz sadržaja saopćenih tekstova vidljivo je koliko autor nastoji da čitatelja informira o potrebi čitanja ovih djela, jer je uvjeren da će proučavanjem ovih djela steći dublje i šire shvatanje problematike o kojoj autor, u ovom rukopisu, piše iz jednog užeg, psihološkog ugla.

Većina studija, eseja i promotivnih tekstova, sadržanih u rukopisu "Nezaborav usjeklina genocida", se prvi put publikuju. Dva kraća teksta – Ratne zločince čeka omča ili zatvor i Ubijamo nevine "po savjesti" – su publikovani u toku agresije i genocida, a ostali su saopćeni na simpozijumima ili okruglim stolovima na kojima je, interdisciplinarno, razmatrana problematika agresije na Bosnu i Hercegovinu i genocida nad nerpskim stanovnicima Bosne i Hercegovine. U svim radovima, koji su ranije publikovani i koji se sada prvi put publikuje, uočava se ista, zajednička osnova. Osnova je sadržana u nastojanju Ismeta Dizdarevića da, na analizi autentičnih iskaza preživjelih